

A „MÁSODIK MOHÁCSI CSATA” IGAZI ARCA

Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján*

Az 1687-es hadjárat éve a török elleni felszabadító háború egyik legfontosabb és legeseménydúsabb időszaka volt, melynek egyik legnagyobb sikere az augusztus 12-i harsány-hegyi – más néven nagyharsányi vagy az úgynevezett második mohácsi – csata volt. Ebben az V. Lotaringiai Károly herceg¹ és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem² vezette szövetséges seregek döntő győzelmet arattak a Szári Szulejmán pasa nagyvezír által vezetett oszmán hadsereg felett. Ez a szimbolikusan az 1526-os mohácsi ütközet-höz hasonlított győztes csata lehetővé tette a szövetséges csapatok számára a bevonulást az Erdélyi Fejedelemség területére, kiterjesztve ily módon – Buda elfoglalása után egy évvel – a keresztény csapatok ellenőrzését az egykori Magyar Királyság területének túlnyomó részére. Az oszmán csapatok sorozatos vereségeinek hatására belső válság tört ki az Oszmán Birodalomban, amely megdöntötte IV. Mehmed szultán uralmát, akit testvére, Szolimán váltott a trónon.³ A hadi események áttörést hoztak a magyar rendek és a Habsburg uralkodók több évtizedes küzdelmeiben is. A korabeli magyar király, I. Lipót császár a katonai sikereken felbuzdulva jelentős politikai eredményeket ért el a pozsonyi országgyűlésen: fia, József főherceg magyar királlyá való koronázása mellett sikerült kikényszerítenie, hogy a magyar rendek elismerjék a Habsburg Ház örökletes jogát a magyar trónra, továbbá az Aranybulla nevezetes ellenállási záradékáról is lemondjanak.⁴ A csata történetét már többen kutatták, történészek, régészek és művészettörténészek egyaránt, akik felhívták a figyelmet az eseményhez kapcsolódó jelentősebb forrásokra és régészeti leletekre.⁵ A katonai műveletekkel és a politikai kérdésekkel kapcsolatos fő forrásokat különböző országokban található intézményekben őrzik. Tanulmányomban most szeretném bemutatni egy nemrégiben felfedezett forrás segítségével a harsány-hegyi csa-

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és emlékezet” kutatási projekt (2017–2020) és a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kunó ösztöndíja támogatásával készült. A tanulmány címét John Keegan „A csata arca” című munkájára hivatkozva választottam. Ezúton is szeretném megköszönönni Polgár Balázs és Varga J. János kollégáim segítő szándékú megjegyzéseit.

¹ V. Károly (1643–1690) lotaringiai herceg. Életéről lásd: *Bastl* 2015.; *Beauvau* 1688.; *Beauvau* 1689.; *Bekk* 1883.; *Calmet* 1728. 3. k.; *De Ponte* 1701.; *Frescot* 1693.; *Frizon* 1725.; *Gaber* 1986.; *Jalabert* 2017.; *Kramer* 1954.; *Mollay* 1986.; *De la Brune* 1691.; *Nolano* 1699.; *Nouzille* 1988.; *Le Père Hugo*: *Vie de Charles V, Duc de Lorraine*. Bibliothèque Municipale de Nancy, Ms. 1845–1846. és 825.; *Petiot* 2005. 328–329. o.; *Petiot* 2014. 368–369. o.; *Sturminger* 1962.; *Tóth* 2015a.; *Tóth* 2015b.; *Tóth* 2017b.; *Urbanski* 1983.; *Wentzcke* 1943.; *Zedinger* 2008.

² II. Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelem, császári tábornagy. Életéről: *Gold* 1976.

³ *Bérenger* 2010a. 31–32. o.; *Mantran* 1989. 247–248. o. Az oszmán kormányzati válságot egyes nyugat-európai sajtótermékekben – mint például a párizsi kiadású *Almanach pour l’an de grâce 1687* – vallási krízisnek ábrázolják, amely alapjaiban rengette meg az iszlám civilizációt. *Tolan* 2018. 150–151. o.

⁴ *Bérenger* 2010b. 159–165. o.

⁵ *Pl. Szita* 1987.; *Polgár* 2014.; *Polgár* 2015.; *Polgár* 2016.; *Polgár* 2019.; *Roy – Tóth* 2015.

tárol alkotott történelmi kép változását. Először a szövetséges haderők főparancsnokának, V. Lotaringiai Károly hercegnek nemrég felfedezett autográf naplóját szeretném bemutatni, összehasonlítva azt a herceg későbbi hadjáratainak történetét összefoglaló, egy humanista tudós által összeállított, kompilált kéziratot hadinapló-gyűjteménnyel.⁶ Az összevetés során kiemelt szerepet kapnak az 1687-es magyarországi hadjárat legfontosabb eseményéről, a harsány-hegyi csatáról szóló különböző szövegekben található leírások. Végezetül megpróbáljuk példákkal bemutatni egy történeti mítosz keletkezését és elterjedését, amely ezt a fontos eseményt tágabb történelmi perspektívába helyezi.

V. Lotaringiai Károly herceg naplói

A Magyarország oszmán hódoltság alól való felszabadításában jelentős változásokat hozó hadiévve vonatkozólag rengeteg forrással rendelkezünk, amelyeket különféle hazai és külföldi levéltári és könyvtári gyűjteményekben találtunk.⁷ A hadtörténeti források közül különösen fontosnak számítanak a döntő szerepet játszó hadvezérek személyes feljegyzései és naplói. A magyarországi császári hadak fővezére, V. Lotaringiai Károly herceg igen jelentős forrásanyagot hagyott maga után. Hadjáratainak történetét a François Le Bègue abbé⁸ által feldolgozott hadinaplóiból ismerhetjük meg, amelyek a török elleni magyarországi háború igen értékes forrásainak számítanak. E naplók nagy része – elsősorban a *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* című munka két különböző változata – a bécsi Osztrák Állami Levéltár Haus, Hof- und Staatsarchiv gyűjteménye Lotaringiai Hercegi Háza vonatkozó fondjának két egymást követő dobozában találhatóak.⁹ A letisztázott és kijavított szövegváltozat mellett számos egyéb szöveg is található itt, amelyek a végső változat elkészültének különböző állomásait jelzik.

V. Károly hadjáratai megörökítésének gondolata az 1683-as Bécs török ostromának felszabadítása után keletkezett, amikor a herceg egész Európában ünnepezté hásszá vált. Az 1683-as hadjáratot elbeszélő napló sikeres uralkodói fogadtatása után született az elhatá-

⁶ Az újonnan felfedezett forrás egy részét – a harsány-hegyi csata leírását – a tanulmány II. függelékében eredeti formájában közlöm.

⁷ Összefoglalóan lásd pl. Buda 1986.; Szita 1987.

⁸ François Le Bègue de Germiny 1635. december 27-én született Saint-Mihielben, és IV. Károly és V. Károly lotaringiai hercegek elkötelezett híveként és tevékenységük hí krónikásaként vált híressé. Le Bègue apátot Károly herceg gyakran bízta meg különféle diplomáciai feladatokkal: hol Spanyolországban folytatott titkos tárgyalásokat, hol Kölnben tárgyalt a strasbourggi püspökkel a herceg birtokainak visszaszerzése érdekében. Tárgyalásai során szilárdan kitartott a herceg jogainak következetes fenntartása mellett és nem kötött alkut a franciákkal. 1690-ben I. Lipót császár a fiatal Lipót lotaringiai herceg nevelőjének nevezte ki. 1694-ben, az akkor már időskorú gyám még elkísérte a fiatal herceget a török elleni hadjáratba, ahol a fiatal Lipót vitézül megállta a helyét. Le Bègue apát 1698 februárjában érkezett meg Nancy-ba, ahol következő év július 19-én hunyt el. Életéről lásd: *Poupardière* 1791. 9–10. o.; *Stöller* 1933. 3. o. Lásd újabban: *Petit* 2015. 85–107. o.

⁹ ÖStA HHStA LH Kt. 50–51. Az első verzió a herceg 1670 és 1689 közötti hadjáratainak naplóját tartalmazó regiszterkötet részeként (*Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689*) maradt fenn a Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában. A második változat, amely az 1683 és 1689 közötti hadjáratok történetét dolgozza fel, egy sokkal magasabb nyelvi és stílári szintű, szinte nyomdai kiadásra letisztázott szöveg, bőrkötésbe kötve, a következő dobozban (*Beschreibung der Feldzüge Herzogs Karl V. von Lothringen – Journal des campagnes de Charles V de Lorraine [1683–89]*) található iratok között szerepel. Lásd ezen utóbbi kézirat nemrég megjelent tudományos kiadását: *Journal* 2017. Vö. *Tóth* 2015a.; *Tóth* 2017b. Ezen kívül több más töredékes naplóról is tudunk, amelyekkel már több kutató is foglalkozott. Itt említhetjük meg a Bécs második török ostroma alóli felmentésének 250. évfordulója alkalmából Ferdinand Stöller által kiadott naplót: *Stöller* 1933.

rozás, hogy a kevésbé sikeres következő esztendő eseményeit is hasonló formában leírja a művelt lotaringiai krónikás, ahogyan azt az 1684-es esztendő történéseit elbeszélő rész első változatához csatolt herceghez írt levelében ki is fejtette.¹⁰ A következő év hadinaplóját a szerző szintén egy levél kíséretében ajánlotta V. Károly figyelmébe, amelyben megtalálható volt néhány hivatkozás a herceg ajánlásaira vonatkozólag is.¹¹ Az 1686-os év, vagyis Buda visszafoglalása évének eseményeit Le Bègue apát szintén figyelmes szavakkal ajánlotta a herceg figyelmébe,¹² az 1687-es győzedelmes eseményeit pedig egyenesen a herceg katonai csúcsteljesítményének tartotta: „Mivel a most véget ért hadjárat egyike volt a legnagyobbaknak, és Őcsászári Felsége számára a győzelmek sorozatát alkotta, úgy gondoltam, hogy Őfelsége jónak látja, ha a korábbi évekhez hasonló alaposítással elkészítem annak részletes beszámolóját.”¹³ Mivel a szerző nagy fontosságot tulajdonított a pontosságnak, módszereit tekintve sok hasonlóságot mutat a történészek tudományos megközelítésével. A következő év hadi eseményeinek François Le Bègue nem lehetett részese, ezért történészi eszközökkel, vagyis a levéltárak segítségével igyekezett az 1688-as év eseményeit felidézni.¹⁴ A lotaringiai herceg hadjáratai naplójának szerkesztését megelőzően François Le Bègue számos egyéb, a témához kapcsolódó leírást és forrást is összegyűjtött, amelyeket a kor emlékirói szokásának megfelelően hagyott az utókorra, vagyis az eljövendő nagy történészekre, akik a hátrahagyott dokumentáció alapján megírhatják majd a hercegi dinasztia történetét.¹⁵

A François Le Bègue által használt források közül érdemes kiemelni azokat, amelyek Károly herceg saját kezű naplófeljegyzéseit tartalmazzák. Jelenlegi tudásunk sze-

¹⁰ „L'honneur que V. Excellence m'a fait de me tesmoigner qu'elle aggréoit ma relation de la campagne passée, m'oblige à Luy envoyer présentement le detail de celle que nous venons d'achever pour satisfaire au désir qu'elle a d'en estre esclairée” ÖStA HHStA LH Kt. 51. Relation contenant les actions de l'an 84.

¹¹ „Pour obéir aux ordres que V. Excellence me donne de Luy faire le détail de la campagne que nous venons d'achever je reprendray la suite de ma dernière relation et je commenceray celle cy par l'arrivée du Duc de Lorraine à la Cour au mois de décembre de l'an 1684.” Uo. Relation contenant le detail des actions de la campagne de 85.

¹² „L'interest que V. Excellence prend aux succez de cette guerre et le plaisir qu'Elle a d'en apprendre les principalles actions m'obligent de luy envoyer la relation de la campagne que nous venons d'achever.” Uo. fol. 46.

¹³ „La campagne que nous venons d'achever estant une des plus grandes que nous ayons fait et une suite glorieuse des victoires de Sa Majesté Imperiale, j'ay crû que V. Excellence seroit bien aise que je luy en fis le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations precedentes.” Uo. fol. 69.

¹⁴ „Quoy que j'ay peine d'ecrire les actions de la campagne dernière parce que ne les ayant pas veües, je n'en peux pas faire le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations précédentes. Neantmoins comme les desseins en ont esté extrêmement hardis, les succez heureux, et qu'on y voit mieux qu'en aucun autre, qu'une armée victorieuse peut tout entreprendre sur un Ennemy vaincu, je me trouve obligé de continuer une aussy belle suite des glorieux progrez des armées de l'Empereur, et pour en faire une narration fidelle, j'ay fait rechercher les acts des délibérations des Conseils de Guerre avec toutes les lettres que le Duc de Lorraine a receües des principaux generaux de l'armée dont voicy le recueil.” Uo. fol. 91.

¹⁵ E történeti forrásanyagot egy nagy bőrkötésű regiszterkötetbe foglalva találjuk a bécsi Haus- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének 50. dobozában. Le Bègue apát a gyűjtemény vezetőjében is elsősorban történészi feladatnak tartja az anyag későbbi felhasználását: „Ayant trouvé à propos de ramasser quelques memoires des dernières campagnes de Hongrie, j'ay voulu y adjouter ce que j'ay retrouvé de celle de l'Empire affin de trouver un seul volume les principales actions de ces guerres. Il n'y a nul ordre, il y a beaucoup de fautes de stile et d'écriture et ce n'est qu'un ramas de diverses pieces qui n'ont pas mesme esté relues et qui estant séparées se fussent perdue mais la verité y est toute pure et ainsy elles peuvent servir dans la suite à relever la gloire de nos souverains ne perdant pas l'esperance de pouvoir jouyr de quelque repos et m'occuper un jour à revoir tous ces fragments pour les mettre ne quelque ordre.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689 fol. 11.

rint ezek a kéziratok különböző európai levéltárakban találhatóak meg, teljes körű feltárásuk és feldolgozásuk még nem történt meg. A kutatások alapján eddig három olyan irategyüttest ismerünk, amelyeket Lotaringiai Károly személyes naplófeljegyzései fognak össze. A herceg saját kezű feljegyzésein túl megtalálhatók ezekben a kötetekben a hadseregek felállításával, felszerelésével, ellátásával, menetútvonalukkal kapcsolatos dokumentumok, haditervek, hadjáratokkal és egyéb ügyekkel kapcsolatos levelezések is négy különböző nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul). E szövegek gyakran töredékesek, befejezetlenek, kihagyott részeket és üres lapokat is tartalmaznak. E befejezetlen, „nyersanyag” jellegük miatt az írások mennyiségi és minőségi jellemzői nagyon különbözőek. A szövegek paleográfiai és nyelvi problémái gyakran próbára teszik még a XVII. századi szövegek olvasásában jártas kutatókat is. Ugyanakkor ezek a katonai események helyszínein és hadműveletek során papírra vetett feljegyzések igen különleges információkat hordozhatnak a történészek számára. Az ehhez a forráscsoporthoz tartozó három kéziratot három hadjárat történetét öleli fel. Időrendi sorrendben az első kötet az 1685-ös hadjáratra vonatkozik és az Osztrák Állami Levéltár Lotaringiai Házi Levéltárának már említett 51. számú dobozában található.¹⁶ Ebben a középkori kéziratot pergamenbe kötött kódexben az 1685-ös hadi eseményekre vonatkozó naplófeljegyzéseket és dokumentumokat találunk. A második ilyen jellegű kötet Budapesten található a Hadtörténelmi Levéltárban.¹⁷ Ez a forrás korábban a bécsi központi hadilevéltár (ÖStA, Kriegsarchiv, Wien) állományába tartozott, és az osztrák kormány az 1926. május 28-i badeni osztrák–magyar levéltári egyezmény alapján adományozta a magyar levéltári hatóságoknak. Ebben a kéziratot kötetben az 1686-os hadjárattal kapcsolatos iratok és a hercegi hadinapló található. Mivel e hadjárat fő eseménye Buda visszafoglalása volt, így könnyen megérthetjük, hogy az osztrák levéltárosok miért éppen ezt a magyar történelem szempontjából központi jelentőségű forrásgyűjteményt választották ki, hogy átadják magyar kollégáinknak. Egyébként e kötetet az 1986-os jubileumi évben teljes egészében publikálták eredeti forrásnyelveken és magyar fordításban.¹⁸ Egy szintén ugyanebbe a forráscsoportba tartozó harmadik kötetet a közelmúltban sikerült azonosítanunk a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kéziratárában. A kéziratot kötet a két előző regiszterhez hasonló tematikus elrendezésben tartalmaz kéziratot naplófeljegyzéseket és dokumentummásolatokat az 1687-es hadjáratra vonatkozólag. Az a tény, hogy e forrásgyűjtemény eddig elkerülte a francia és magyar kutatók figyelmét, leginkább annak köszönhető, hogy a kötet első forrásának nyelve alapján az egészet a német kéziratok közé sorolták a levéltárosok.¹⁹ E téves szakozás azért is meglepő, mert a kötés belső oldalára ragasztott cédulán egy valószínűleg XIX. századi könyvtáros következő bejegyzése található: „Nagy regiszterkötet, amely egy 1687-ben Magyarországon szolgáló tábornok naplóját tartalmazza. E napló nagy része franciául van. Több dokumentum németül, néhány pedig latinul és olaszul található benne. E napló érdekes e hadjárat eseményeinek részletei szempontjából.”²⁰ A három, Lotaringiai Károly herceg saját kezű

¹⁶ ÖStA HHStA LH Kt. 51. No. 1 La campagne de S. A. S. Charles V 1685.

¹⁷ Hadtörténelmi Levéltár, Hódoltság kori gyűjtemény, 1686. 1. sz.

¹⁸ Mollay 1986.

¹⁹ BNF, Ms. All. 100 Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687. (A továbbiakban: Recueil.)

²⁰ Recueil, fol. 1vo.

naplóját tartalmazó kötet azért fontos, mert segítségükkel nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy milyen viszonyban vannak ezek a kútfők a Le Bègue abbé által összeállított naplók szövegeivel, hanem mert olyan primér forrásokat ismerhetünk meg, amelyek közelebb visznek minket a hadjárat stratégiai döntéseihez, és felfedik az háborús események történetírók által gyakran megszüpített részleteit.

V. Lotaringiai Károly herceg autográf naplója az 1687-es hadjáratról

Amint erre már utaltunk, a Bibliothèque Nationale de France kéziratárában az Ms. All. 100. jelzetű kéziratgyűjtemény formálisan és tartalmilag is nagy hasonlóságot mutat a Bécsben és Budapestben őrzött két másik jegyzetombbel. Mindhárom kötetben hasonló szövegeket, hasonló elvek alapján fűz össze sajátos narratív szálon a herceg személyesen vezetett hadinaplója, akinek jellegzetes kézírását mindhárom esetben könnyen azonosíthatjuk. A kéziratok papírja különböző, de a párizsi kézirat vízjelei részben azonosak a bécsi levéltárban található naplók egyes részeinek vízjeleivel.²¹ A gyakran előforduló lotaringiai kettős keresztet ábrázoló vízjeles papírok valószínűleg valamelyik, a lotaringiai herceggel szoros kapcsolatot ápoló lotaringiai műhelyből származtak. A kötetek kötése és borítása teljesen változó: az 1685-ös hadinaplót egy középkori kézirat pergamenbe kötötték, az 1686-os napló papírkötésben, míg az 1687-es bőrkötésben maradt fenn. Ez valószínűleg arra utal, hogy itt olyan kéziratokról van szó, amelyeket nem szántak feltétlenül az egységes bőrkötéses Lotaringiai Házi Levéltár gyűjteményébe, hanem különálló személyes jellegű dokumentumoknak tekintették őket.²²

Most pedig vessünk egy pillantást a 248 számozott levélből álló kéziratgyűttes tartalmi részére! Amint arra a XIX. századi francia könyvtáros is felhívta a figyelmet a kötet védőlapjára ragasztott cédulán, a benne található több kéztől származó kéziratok négy nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul) készültek. Mivel az első forrásszöveg egy német nyelvű feljegyzés, a regiszteres kéziratgyűjteményt a német kéziratokhoz osztályozták be, annak ellenére, hogy a dokumentumok többsége francia nyelvű és Lotaringiai Károly herceg saját kezű kézíratai. A gyűjtemény szerkezetének könnyebb megértése érdekében az alábbiakban megadjuk a forrásgyűjteményben található dokumentumok vázlatos sorrendjét.

²¹ ÖStA HHStA LH Kt. 50 et Kt. 51. A papír típusa gyakran változik az egybekötött regisztereken belül is. Egy jellegzetes lotaringiai keresztet ábrázoló vízjeles papírfajta gyakran megfigyelhető ezekben a dokumentumokban.

²² A Lotaringiai Házi Levéltár (Lothringisches Hausarchiv) dokumentumai általában fehér színű bőrkötésű kötetekbe kötve maradtak fenn.

<i>Foliószám</i>	<i>Dokumentumok</i>
1–4.	Rabatta tábornok ²³ német nyelvű feljegyzésének másolata (hely és dátum nélkül)
5–6.	Caprara gróf ²⁴ olasz nyelvű feljegyzésének másolata (hely és dátum nélkül)
7–10.	Leslie gróf ²⁵ német nyelvű megjegyzései a hadjárat 16 pontjára vonatkozólag (hely és dátum nélkül)
10v–21.	Igénylések, felszerelési költségek, csapattestek állományai, költségek, kiadások
21v–22.	Olasz nyelvű feljegyzés másolata (hely és dátum nélkül)
23.	Hadinapló május 29-től június 2-ig (fr.)
24–33.	Igénylések
34.	Károly herceg levele a bajor választófejedelemhez (?) Dunaföldvár, 1687. június 16. (fr., más kézből)
35–40.	Hadinapló június 4-től június 20-ig (fr., három kézből)
41–43.	Üres lapok
43v–45.	Hadinapló folytatása július 2-től 3-ig (fr.)
46v–61.	Hadinapló július 9-től augusztus 12-ig (fr.)
61v.	Üres lap
62–65.	Hadinapló folytatása augusztus 12-én (fr.)
65v–66.	Üres lapok
66v.	Naplóbejegyzés dátumokkal (ol.)
67.	Igénylések (ném.)
67v–80.	Üres lapok
81–89.	Hadinapló augusztus 13-tól szeptember 9-ig (fr.)
90–92.	Bevételek, kiadások (ném.)
93.	Utasítások Veterani gróf ²⁶ számára (fr., dátum nélkül)
94–95.	Hadinapló szeptember 10-től 11-ig (fr.)
96.	Igénylések (ném.)
96v–97.	Hadinapló folytatása szeptember 12-ig (fr.)
97v–98.	Helynevekkel (Lippa, Gyula, Jenő) ellátott üres lapok
99.	Hadinapló szeptember 13-tól 14-ig (fr.)
100–103.	Kiadások, feljegyzések (ném.)

²³ Rabatta zu Dornberg, Rudolf (†1686) császári tábornok.

²⁴ Caprara, Aeneas Sylvius (1631–1701) gróf, ezredparancsnok és császári tábornok.

²⁵ Leslie, Jakob Ernst (†1692) gróf, császári tábornok.

²⁶ Veterani, Johann Friedrich Ambrosius von (1650–1695) gróf, császári tábornok.

<i>Foliószám</i>	<i>Dokumentumok</i>
103v–107v.	Hadinapló szeptember 15-től 21-ig. Követutasítások (fr.)
108–110.	Útvonalterv, igénylések (ném.)
110v–114.	Hadinapló szeptember 22-től október 8-ig (fr.)
115–118.	Az erdélyi fejedelemmel kötendő szerződés javaslatait tartalmazó levélfogalmazványok (lat.)
119–114.	Hadinapló október 9-től 17-ig (fr.)
122–125.	Leltár, levélfogalmazvány, 1687. október 4. (ném.)
125v–126.	Állomány, igénylések (ném.)
127–129.	Utasítások (1687. szeptember 20.)
129v.	Hadinapló folytatása (fr.)
130.	Üres lap (1687. november 1-jei napló, hiányzik)
131–132.	Hadinapló október 19-től 21-ig (fr.)
132v–135.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (lat., ném.)
136–138.	Üres lapok
139–141.	Útvonaltervek (ném.)
142.	Üres lap
143–145.	Hadinapló 1687. október 22-től 24-ig (fr.)
146–149.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (lat.)
150–151.	Üres lapok
152–156.	Hadinapló 1687. október 25-től november 18-ig (fr.)
156v–160.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel kötendő szerződés szövege (lat.)
161–162.	Hadinapló folytatása (fr.)
163–166.	Beszámoló az erdélyi helyzetről: a császárhoz intézett levél fogalmazványa (ném.)
167.	Az 1687. december 5-i pozsonyi tanácskozás pontjai (ol.)
168–248.	Levélfogalmazványok, másolatok, igénylések, haditervek stb.

Lotaringiai Károly herceg saját kéziratos naplójának nagy értéke abban rejlik, hogy spontán és a katonai eseményeket a maguk pillanatnyi fontossága alapján ábrázolja a hadsereg fővezérének nézőpontjából. Károly herceg saját kezű naplóbejegyzései nagyjából a kéziratos kötet felét teszik ki, és kronologikus sorrendben kötik egységes egészzé a többi dokumentumot. A naplójegyzetek sora május 29-én kezdődik, amikor a herceg Komáromba érkezett a hadjárat elején, és egészen december első napjaiig tart. A feljegyzések különféle jellegűek: megtalálható itt az események lakonikus felsorolása, a herceg és csapatai útvonalának felsorolása, a legfontosabb hadműveletek leírása, az ellenséges sereggel való összecsapások beszámolója, a császári hadsereg és a szövetséges haderők részletes létszámadatai, a menetútvonalak állomásai. A napló igen értékes információkat

rögzít, amelyek a későbbi hadjáratok számára is fontosak lehetnek: az érintett helyiségek leírásai, különös tekintettel az ott található erődítményekre és védművekre, a közöttük létező közlekedési útvonalak felmérése és értékelése, de helyet kaptak itt egyéb logisztikai jellegű feljegyzések is (például a táborok kiépítésére alkalmas helyek, a folyókon található hidak és átkelőhelyek, az élelmiszerutánpótlási és takarmánybeszerzési lehetőségek, a kutak ásására alkalmas helyek leírásai).

A napló híven beszámol az ellenséges és szövetséges csapatok mozgásairól érkező hírekről, amelyek hatására gyakran meg kellett változtatni a hadművelati terveket. Nagyon érdekes lenyomatát nyújtják Károly herceg katonai döntéshozatali mechanizmusának a különféle útvonalak és harcászati eszközök kiválasztását szolgáló listák. A szövegből jól kirajzolódik a háború Clausewitz által nagyszerűen megfogalmazott ködös bizonytalansága, amely a hadvezér számára a kiszámíthatatlan események halmazát és azok következményeit jelenti.²⁷

A herceg naplójegyzeteinek első része főleg azért érdekes számunkra, mert jól rámutat a politika és a háború közötti bonyolult kapcsolatrendszerre. Az 1687-es hadjárat előtt a bécsi udvarban heves viták zajlottak arról, hogy milyen fontos hadicélok elérését tűzzék ki. A császár elsősorban Belgrád stratégiai fontosságú erődítményét szerette volna megszerezni, amely a Magyar Királyság déli határainak védelme és a későbbi balkáni támadó hadműveletek szempontjából egyaránt elsődleges fontosságú volt. Károly herceg egy kevésbé ambíciózus, de jóval realistább terv: Eger elfoglalása mellett foglalt állást. Vele szemben Badeni Lajos viszont Szigetvár bevételét tartotta fontosnak. Végül egy kompromisszumos megoldás keretén belül olyan haditervet készítettek elő, amelyben két hadsereg felállítását irányozták elő, és az 1687-es hadjárat céljainak prioritásait a hadműveletek kibontakozásának függvényében kívánták meghatározni.²⁸ A császár utasításait a herceg rendszeresen megkapta, és igyekezett azokat az állandóan változó hadihelyzethez idomítani. A június 14-i naplóbejegyzés jól mutatja, hogyan működött a császári „kabinetháború” döntéshozatali mechanizmusa: „14-én haditanácsot tartottunk, és ott felolvastattam a császár leveleit, hogy a tábornokok is lássák a császár akaratát, és ennek megfelelően igyekezzenek ehhez igazodni, majd ezt követően elhatároztattott, hogy Újpalánk²⁹ felé haladunk tovább, majd onnan tovább a Drávaig.”³⁰ Ez a példa nemcsak azt a clausewitzi elvet erősíti meg, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, hanem rávilágít arra is, hogy a hadműveletek alakítása során Károly herceg folyamatosan egyeztetett a császári kormányzattal és a tábornoki karral. Mivel a hadjárat fő célkitűzései a stratégiai fontosságú erődítmények elfoglalása volt, a többhetes ostromok lehetővé tették, hogy a „kabinetháború” e módszerét sikerrel alkalmazzák a magyarországi hadszíntéren. A valódi fordulópontot a hadjáratban egy döntő csata megvívása hozhatta, amit az előző évek katonai sikerei alapján Károly herceg szeretett volna kedvező körülmények között elérni. Erre végül a Harsány-hegy melletti síkon került sor.

²⁷ Clausewitz klasszikus munkájában így fogalmazza meg a jelenséget: „Endlich ist die große Ungewißheit aller Daten im Kriege eine eigentümliche Schwierigkeit, weil alles Handeln gewissermaßen in einem bloßen Dämmerlicht verrichtet wird, das noch dazu nicht selten wie eine Nebel- oder Mondscheinbeleuchtung den Dingen einen übertriebenen Umfang, ein groteskes Ansehen gibt.” *Clausewitz* 2006. 66–67. o.

²⁸ *Varga J.* 1986. 150. o.

²⁹ A szövegben Vivalank.

³⁰ *Recueil*, fol. 38.

A forrásgyűjtemény központi szövegét a herceg autográf naplófeljegyzései alkotják, az ehhez kapcsolódó egyéb szövegek főleg kiegészítő jellegűek, és talán egy későbbi történészi munkát megkönnyítő adalékokat tartalmaznak. Feltehetőleg a teljes anyag összeállítására François Le Bègue abbé kérésére történt, aki a herceg hadinaplóját a véglegesnek szánt formájában megírta. Ha összevetjük a herceg saját kezű kéziratát a Le Bègue abbé tollából származó, jobban kidolgozott szöveggel, jelentős mennyiségi és minőségi különbségeket tapasztalhatunk. Ez utóbbi mű 1687-es hadjáratnak szentelt fejezete nagyjából kétszer nagyobb terjedelmű, mint a herceg saját kezű naplója.³¹ A mennyiségi mutatókon kívül nagyon fontos nyelvmínőségi különbségek is adódtak. Őszintén szólva a lotaringiai herceg szövegeinek általános nyelvi minősége – a klasszikus francia helyesírási szabályokat tekintve – elég sok kívánnivalót hagy maga után. E szövegek tanulmányozása alapján feltételezhetjük, hogy a herceg francia nyelvoktatásában nem a pontos helyesírás lehetett a legfontosabb alapelv. Valószínűleg tökéletesen beszélt franciául, ami anyanyelvének is számított, de a nyelvtudása elsősorban a szóbeli kifejezésre korlátozódott, és valószínűleg soha nem tanulta meg rendszeresen a grammatikát és az ortográfiát. A herceg által papírra vetett szövegben rengeteg az egyeztetési hiba – a múlt idejű mellénevek esetében ezt teljesen elhanyagolta a szerző –, és az igeragozásokban is számtalan hiba és következetlenség található. Hasonlóan problémás a herceg mondatszerkesztése és szövegalkotása is, mivel a központozás a legtöbbször hiányos és önkényes. A nagy- és kisbetűk használata is eltér a klasszikus vagy mai francia nyelvben használatos szabályoktól. Mindez valószínűleg nem kis munkát eredményezett Le Bègue abbé számára, aki a herceg szövegéből egy viszonylag egyszerű, de választékos stílusú és élvezetes olvasmányt hozott létre. Ebben a végleges szövegváltozatban is találhatunk hibákat, ismétléseket vagy a lotaringiai tájnyelvből merített kifejezéseket, de a végeredmény egy valódi, helyes mondatokból álló, közérthető módon megalkotott elbeszélés.

A két szövegtípus közötti különbségek bemutatására az I. számú függelékben található két kisebb, az 1687. június 22–23-i eseményeket elbeszélő szöveg szolgál mintául. A két szöveget összehasonlítva látható, hogy az elsőben több a hiba és a bizonytalanság, sőt szövegkihagyás található, mint a másodikban, amely az első szöveg struktúráját követve, annak javított, kiegészített és letisztított változatát nyújtja. A helyesírási és nyelvi korrekciók elvégzése utáni változat a herceg autográf kéziratánál jóval magasabb nyelvi szintet képvisel. Természetesen a hadjárat fárasztó és veszélyes menetei és hadműveletei közben papírra vetett jegyzetek minősége nem hasonlítható a Le Bègue abbé íróasztalán elkészült végleges szöveghez. De találhatunk egyéb figyelemre méltó különbséget is. Az abbé számos kiegészítéssel látta el a herceg eredeti szövegét, például jóval pontosabb itineráriumot nyújt a herceg csapatainak mozgásáról, amelyet különféle utakra vonatkozó információkkal lát el. Szintén részletesebb adatokat közöl a herceg levelezéseiből – például a bajor választófejedelem és de la Tour gróf leveleiből –, amelyek jól kiegészítik a főszöveg leírását. Érdemes felfigyelni a herceg autográf naplófeljegyzeteiből kikövetkeztethető szokásaira is, melynek alapján jobban megérthetjük a feljegyzések gyakorlati hasznát. Megfigyelhető például, hogy Lotaringiai Károly a napi rendszeres naplóbejegy-

³¹ Az összevetés során megállapítottam, hogy a herceg 1687-es autográf naplóbejegyzései 137 359 leütés terjedelműek, míg a Le Bègue abbé által írt ugyanazon évet feldolgozó hadinaplój 27 233 leütésből álló szöveget alkot. (A leütéseket szóközökkel együtt számoltam.)

zése után apró kis jegyzeteket hagyott, amelyekben feltehetőleg másnapi teendőinek listáit írta fel. Így a hadjárat nagyobb eseményeinek krónikája mellett a napló napi jegyzetei a hadjárat során felmerülő feladataira vonatkozó emlékeztetőül is szolgáltak számára. E napi jegyzetek néha igen tekintélyes listákat alkottak, amelyeken belül a herceg gyakran kijelölte a prioritást élvező feladatokat. Károly herceg egy másik rendszeresen előforduló szokása volt, hogy szövegkihagyásokkal, üres helyekkel tűzdelte tele a jegyzeteit. Ezek nyilvánvalóan arra utalhatnak, hogy a herceg későbbi átolvasások során igyekezett a hiányos információkat – például helyneveket – pótolni. Szintén hasonló szerepet játszhattak a naplóbejegyzések között található üres oldalak is, amelyekre valószínűleg később szerette volna a herceg az utólagos feljegzéseit beírni.

Amint erre már fentebb utaltam, a François Le Bègue által feldolgozott hadinapló is egyfajta „nyersanyagul” szolgált a későbbi neves történészek számára. Ez a munkafolyamat a XVII. században alapvetően az emlékirók feladatának számított, akik a forrásokat összegyűjtve, minél gazdagabb forrásgyűjteményt készítettek elő a historiográfusoknak, akik ebből szép retorikai eszközökkel átfogó szintézist voltak hivatottak létrehozni. Ebből a szempontból a François Le Bègue által írt *Journal* szintén az emlékirat kategóriába tartozott, és nem véletlen az sem, hogy ezzel az elnevezéssel hivatkoznak rá (*Mémoires mss. de M. Le Bègue*). Később V. Károly herceg fia, Lipót herceg kért fel több történészt is, hogy írja meg apja életének és hőstetteinek történetét. A munkát először a jezsuita Du Poncet atyára³² bízta, majd később Charles-Hyacinthe Hugo³³ abbét kérték fel a feladatra, de az ő munkáját annak franciaellenes politikai nézetei miatt nem jelentették meg.³⁴ Végül az akkor még a nancy-i hercegi palota levéltárában őrzött kéziratos naplókat a tudós benecés történészre, Dom Augustin Calmet³⁵-ra bízta, aki a gazdag forrásanyagot beépítette monumentális Lotaringia történetébe, amelyet Lipót herceg felkérésére írt meg.³⁶

A harsány-hegyi csata (1687. augusztus 12.) leírása a kéziratban

A harsány-hegyi csata leírása Károly herceg autográf kéziratában jelentős helyet foglal el. Az ütközettel foglalkozó szöveg az 57. levél hátoldalán kezdődik és egészen a 65. levélig tart (lásd a leírás szövegű átiratát a II. függelékben). Ezen felül a szerző még valószínűleg további szövegrészekkel toldotta volna meg elbeszélését, mivel két üres oldalt is kihagyott a csataleírás után. Érdemes megjegyeznünk, hogy ugyanezen történet a Le Bègue abbé által írt hadinaplóban is hasonló terjedelmű szöveget alkot, viszont jelentős különbség van a két csataleírás között. Az ütközet előtti este a két ellenséges hadsereg egymástól nem messze táborozott, a szövetségesek a Harsány-hegy (a francia szöve-

³² Jean-Nicolas Du Poncet (1649–1729) a pont-à-mousson-i egyetem professzora, V. Károly herceg egyik híres halotti beszédének szerzője. *Du Poncet* 1700.

³³ Charles-Hyacinthe Hugo (1667–1739) premontrai szerzetes, étivali apát és történétíró.

³⁴ Az étivali apáti címet viselő Hugo atya egy ideig – I. Lipót lotaringiai herceghez hasonlóan – támogatta egy új egyházmegye létrehozását Saint-Dié központtal. 1724-től azonban szembefordult ezzel a törekvéssel és a saját nullius apátsága autonómiájáért küzdött a Szentszéken. Próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel, főleg a Lotaringia jövőjét rendező 1735-ös bécsi egyezmény miatt. Lásd ehhez *Toussaint* 2018. 127–134. o. és *Laurent Jalabert* „Écrire l’histoire des ducs de Lorraine à l’époque moderne: une entreprise impossible?” című tanulmányát. (Megjelenés előtt.)

³⁵ Dom Calmet történétírói munkásságára lásd *Nicklas* 2011.

³⁶ Dom Calmet munkásságáról lásd újabban: *Andriot* 2008.

gekben Arscand vagy Herechan néven) lábánál töltötték az éjszakát, az oszmán hadsereg pedig délkeletre, nem messze tőlük, egy elsáncolt táborban pihent. A leírások alapján az ellenséges haderők nem voltak teljesen tisztában egymás pozícióival, bár egyes források szerint a török állások a keresztény sereg egy részének, nevezetesen a bajor választófejedelem vezette csapatok elfogása céljából készültek.³⁷ Másnap a herceg a szövetségesek csapataival együtt Siklós felé indult rendezett menetben. Mindként szöveg szerint a nap elején felderítést hajtottak végre a szövetségesek, mivel az erdőkkel, cserjésekkel és bokros területekkel borított terep nem tette lehetővé az ellenséges sereg helyzetének és mozgásának pontos ismeretét.

Az első összecsapások a herceg saját személyes naplófeljegyzése szerint meglepetést okoztak, és igen keveset tudunk meg ennek részleteiről, ezzel szemben a Le Bègue abbé által készített hadinapló pontos leírást nyújt a Kiusz basa által vezetett anatóliai csapatok támadásáról. A herceg ekkor a Serau dragonyosezredet rendelte a csapatok védelmére, és csatarendbe fejlődve folytatni kívánta a menetet Siklós felé. A helyzet akkor fordult komolyra, amikor a török könnyűlovas csapatok megrohanták a szövetségesek málháit, amelyek a bajor választófejedelem által vezetett balszárnyon helyezkedtek el. A választófejedelem ekkor segítséget kért a hercegtől, aki Piccolomini gróf³⁸ vezetésével a csatarendjének második vonalában elhelyezkedő lovascsapatokat küldte balszárnyra. A szövetségesek bal- és jobbszárnya között egy igen sűrű erdős, cserjés sáv helyezkedett el, amely jelentősen megnehezítette a csapatok közötti kapcsolattartást. Ekkor bontakozott ki a félig-meddig elsáncolt oszmán hadsereg harcvonala a balszárnyal szemben. A csata döntő pillanatához érkezett. Károly herceg azonnal a választófejedelemhez sietett, hogy közösen döntsék el a következő műveleteket. A döntési folyamatot mindkét szövegben pontosan megörökítették a szerzők, viszont a kezdeményezést illetően nem teljesen egyformán írják le a csata e fontos mozzanatát. Le Bègue abbé sommásan közös döntésről számol be,³⁹ a herceg saját kezű naplójegyzetében a támadás kezdeményezését inkább a bajor választófejedelemnek tulajdonítja.⁴⁰ Itt valószínűleg Le Bègue abbé tudatosan változtatott a herceg elbeszélésén, hogy a döntő csata elindításának dicsőségét ne vitathassák el tőle.

Egy másik eltérés a két szövegben – erről nem szól Le Bègue abbé hadinaplója – egy elfogott török beszámolója, amelyből a herceg megtudta az oszmánok elsáncolt táborának pontos helyét. Ez azért volt fontos, mert a terep adottságai miatt azt nem lehetett szabad szemmel látni. A láthatóság problémái egyébként gyakran felmerülnek a herceg naplójában, mivel saját személyes élményeit meséli el és gyakran fordult elő, hogy a csata egyes részeitől semmit sem látott a fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt erdősávok miatt. A herceg személyes és a csata hevében készült spontán feljegyzései azért is értékesek számunkra, mert jól mutatják be a Clausewitz által később kiválóan leírt „háborús kód” állapotát, ami jól tükrözi az adott körülmények közötti hadvezetés óriási nehézségeit. A szövetséges csapatok támadása után a hercegnek személyesen kellett átverekednie magát egy erdősávon ahhoz, hogy felmérhesse a hadihelyzetet, amelyet így írt le a naplójában: „Caprara és

³⁷ *Szita* 1987. 33–34. o.

³⁸ Enea Silvio Piccolomini (1643–1689) itáliai nemesember, császári tábornok.

³⁹ „De sorte que la présence des ennemis animant les deux princes, ils se déterminèrent en un instant de les attaquer dans le terrain où nous estions et de le faire brusquement.” *Journal* 2017. 443. o.

⁴⁰ „...eh bien voilà les ennemis ne les iront (sic!) nous pas combattre (?)...” *Recueil*, fol. 60.

Dünnewald⁴¹ grófokkal együtt átkeltem a sűrű bozótoson, és amint átfurakodtuk magunkat rajta, akkor pillantottam meg Piccolomini grófot, amint Commercy herceg ezredével megrohmozta és erőteljesen visszaverzte az élen járó törököket...⁴² Amint a törökök észrevették, hogy a rohamozó Commercy-ezredet nem támogatja más egység, rögtön körbevették, és sikerült nekik százhusz katonát lemészárolni. Ekkor következett a csata egyik legkritikusabb pillanata, amelyet Károly herceg csak gyors parancsával odaküldött erősítéssel tudott kedvező irányba fordítani. Le Bègue abbé elbeszélése gyakorlatilag összefoglalja a herceget, kiegészítve néhány ekkor elesett lotaringiai nemes nevével.⁴³

Az ütközet fordulópontját a herceg és bajor választófejedelem csapatainak az ellenséges sáncokkal megerősített tábor elleni általános támadása jelentette. A szövetségesek balszárnyát gyorsan megerősítették, és a jobbszárnyat átszervezték. Ezt követően a csapatok a bozotos sáv két oldalán és az erdős területek szélén párhuzamos harcrendben felsorakozva fegyelmезetten indultak el az ellenséges tábor felé. A két elbeszélés itt is különbözik egymástól. A herceg autográf naplója egyrészt kiemeli a szövetségesek gyorsaságát, másrészt rámutat arra is, hogy a jobbszárnyak egy sűrű erdőn kellett áthatolnia. Később – amint a szövegből kiderül – ennek a jobbszárnyak egy része teljesen eltévedt az erdőben és csak másnap került elő.⁴⁴ A másik leírás jóval óvatosabban fogalmaz, és megpróbálja a támadás során keletkezett zűrzavart relativizálni azzal, hogy hangsúlyozza a katonák bátorságát és hősiességét. Amint a szövetséges csapatok elérték az első sáncvonalat, elkezdődött a közelharc. A herceg megjegyzi szövegében, hogy a tüzéséget milyen gyorsan mozgósították egy általa eddig soha nem látott újítás segítségével: az ágyúkat kocsielő (avant-train) nélkül egyszerűen a lovakhoz kötve húzták el az oszmán sáncokig, ahol bámulatol gyorsan tüzelésre képes állapotba helyezték őket.⁴⁵ A nem várt ágyútűz valószínűleg nagy meglepetést okozott az oszmán védők soraiban, ami nagyban hozzájárulhatott a támadás gyors sikeréhez. A folyamatos tüzerővel fedezett rohamcsapatok hamar megvetették lábukat az ellenséges sáncokon, és sikeresen legyőzték az azokat védő janicárokat. Mindez pánikot okozott a török lovasság soraiban, amely hamar megfutamodott. A herceg ekkor még erősebb támadást indított, és a menekülő oszmánok üldözésére is újabb ezredekkel küldött előre. A török tábor az ott található tüzéséggel és málhákkal együtt hamarosan a szövetségesek kezébe került. Mindkét szöveg megemlékezik egy figyelemre méltó hőstettéről, amelyet a herceg unokatestvére, Commercy herceg hajtott végre a táborba való behatolás után. Az ifjú herceg a csata hevében megszerzett egy török zászlót, de hőstettéért majdnem az életével fizetett, mivel egy török harcos a kopjáját a herceg oldalába döfte. A hercegnek sikerült a támadóját megölni és a zászlót Lotaringiai

⁴¹ Dünnewald, Hans Heinrich (1617–1691) gróf, császári tábornok. A harmincéves háború óta császári szolgálatban állt. 1670 óta a saját nevét viselő vértesezred ezredtulajdonos parancsnoka. 1691. augusztus 31-én halt meg Eszéknel.

⁴² Recueil, fol. 61–62.

⁴³ Journal 2017. 444. o.

⁴⁴ A herceg róluk szóló leírása egészen naturalisztikus: az eltéved katonák a nyári hőségben olyan szomjasak voltak, hogy a saját vizeletüket is megitták: „...n'aient toute cette nuit aucun fourage ni eaux suportant le tout avec une patience et ardeur de combattre incroyable quoique la soif en reduisist plusieurs à boire de leurs urines...” Recueil, fol. 69. A csata igazi arcát bemutató ilyen jellegű leírások természetesen nem kerülhettek be Le Bègue abbé elbeszélésébe.

⁴⁵ Recueil, fol. 62., note: „C'est pour la premiere fois que j'ay veu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains.”

Károly hercegnek átadni. Károly herceg ezt a jelenetet igen részletesen és érzékletesen ábrázolja naplójában.⁴⁶ Ez a herceg által megörökített történet – amint később látni fogjuk – sokáig fennmaradt a történelmi és irodalmi emlékezetben.

A második sáncvonal elfoglalása után a csata még sokáig, egészen napnyugtáig eltartott, és a szövetségeseknek addigra sikerült a teljes elsáncolt tábor területét elfoglalni. A tábor méretei impozánsak lehetettek, hiszen a herceg szerint egy lépésben haladó lovas számára másfél órába telt, hogy teljes hosszában végigmenjen rajta.⁴⁷ Mindkét csataleírás megemlékezik a bőséges török zsákmányról. A herceg autográf naplójában 67 törökötől zsákmányolt ágyúról szól, a másik szövegben 68-ra emelkedett a lövegek száma. Ezen kívül tíz mozsárágyú, bombák és hadianyaggal, valamint élelmiszerral megrakott szekerek kerültek az akkor már nélkülözhető szövetségesek kezébe. Az oszmán hadsereg vesztesége körülbelül 8000 csatatéren maradt janicsárból, számtalan menekülés közben elesett harcosból állt, akiket még napokig üldöztek a rájuk vadászó szövetséges katonák. A keresztény haderő a források szerint jóval kisebb veszteségeket szenvedett el. A herceg naplója nem szól erről, bár lehet, hogy az üresen hagyott lapokra jegyezte volna fel a veszteséglistát. A François Le Bègue által összeállított hadinapló összesen 600 halottról és sebesültről tesz említést. Ez utóbbiak közül főleg az előkelő származású elesett nemesekről ír, köztük néhány lotaringiai nemes mellett a fiatal Sinzendorf gróf⁴⁸ nevét emelte ki a csatában elesettek sorából. Le Bègue abbé az elbeszélését így zárja: „Így e napon csekély áron, de annál nagyobb dicsőséggel tettük jóvá azt a veszteséget, amit Lajos király az 1526-os év ugyanezen havában, nagyjából ugyanazon a helyen elszenvedett.”⁴⁹ Mivel Károly herceg személyes naplójegyzeteiben egyáltalán nem esik szó a mohácsi csatáról, érdemes röviden megvizsgálni, hogy pontosan hogyan került bele a „második mohácsi csata” gondolata Le Bègue abbé munkájába és milyen módon terjedt el a köztudatban.

Adalékok egy történelmi mítosz eredetéhez

A harsány-hegyi csatát már a saját korában hamar párhuzamba állították az 1526-os mohácsi ütközettel. Lotaringiai Károly herceg autográf 1687-es naplója nem tesz említést e nevezetes történelmi eseményről sem a csata után, sem korábban, július 22-én, ami-

⁴⁶ „Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ce meme le temps qu’il le ramassoit en remontoit à cheval deux janissaires vinrent à luy l’un avec une arquebuse le couchant en joue l’autre avec une copie. Il previent le premier d’un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de violence par le marquis de Crequi qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu’il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce trovast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de toutes mes prieres et autorité pour le faire retirer...” Recueil, fol. 63–64.

⁴⁷ „... il avoit une heure et demie de long au pas d’un cheval” Recueil, fol. 64.

⁴⁸ Christian Ludwig von Sinzendorf (1669–1687), Georg Ludwig von Sinzendorf (1616–1681) császári titkos tanácsos és a Hofkammer elnökének fia. Kornétásként Savoyai Eugén dragonyosezredében szolgált. A harsány-hegyi csata során súlyosan megsebesült és másnap meghalt.

⁴⁹ „De maniere que ce jour là nous reparames à peu de frais, et avec autant de gloire que d’avantage la perte que le Roy Louys fit en mil cinq cent vingt six dans le même mois, et à peu près dans le même endroit.” Journal 2017. 448. o. A két csata közötti történelmi párhuzamot megtalálhatjuk Miksa Emánuel bajor választófejedelem, a csatát követően a müncheni Haditanácshoz írt beszámolójában is. Ő ugyanezt a megnevezést használta és utalt az oszmánokon II. Lajos 1526. évi vereségéért vett revansra. Varga J. János szíves közlése.

kor Mohácsra való megérkezése alkalmával röviden ír a városról. Pedig ez a történelmi esemény a hadjárat humanista műveltséggel felvértezett fővezére számára nem lehetett ismeretlen. Az említés hiányát leginkább az magyarázhatja, hogy a herceg naplója elsősorban hadjáratra vonatkozó katonai feljegyzéseket tartalmaz, amelyeket a harci események hatására és azok rendkívüli körülményei között jegyzett fel. Ezeket a spontán katonai eseményeket leíró szövegeket a szerző egy művelt tudósra, François Le Bègue abbéra hagyta forrásként további történelmi feldolgozás céljából. Az abbé később a herceg jegyzeteit más szövegekkel kiegészítve a könyvtára íróasztalánál egy igényesebb irodalmi nyelven írt műbe építhette bele. A két csata közötti szoros összefüggés nem került el az abbé figyelmét, aki az általa írt végleges szövegben a csata történetének végén – egy görög tragédiához méltó módon – helyezte el az 1526-os csatára való utalást a történelmi jóvátétel gondolatával megtoldva. François Le Bègue szövegalkotási folyamatát jobban tudjuk követni, ha megvizsgáljuk a végleges szöveg előtti közbülső változatokat. Amint erre már fent is utaltam, a Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában fennmaradt gyűjteményes regiszterkötetben található egy korábbi szerkesztett naplót változat, amelyhez fordulva érdekes újabb megállapítást tehetünk. Ebben a forrásszövegben a szerző szintén utal az 1526-os mohácsi ütközetre, azonban nem a harsány-hegyi csata után, hanem jóval azt megelőzően a szövetséges csapatok Dárdára való június 24-i megérkezése alkalmával: „23-án megérkeztünk Baranyavárra és 24-én egy óra menet után elértünk Dárdára, ahol ilyen nagy számú keresztény sereg még nem fordult meg Lajos király veresége óta, és ezzel elfoglaltuk azt a híres utat, amely Szigetvárt, Kanizsát és Székesfehérvárt összekötötte az övéikkel.”⁵⁰ A II. Jagelló Lajos király veresége melletti keresztkez egy lapszéli jegyzet kapcsolódik, amelyre utólag jegyezte fel a szerző a csata pontos évszámát: „Az 1526-os évben.”⁵¹ Mindez jól jelzi, hogy még a tudós humanista műveltségű abbé sem tudta fejből a mohácsi csata évszámát, amit valószínűleg rövid történelmi ellenőrző kutatás után, utólag illesztett jegyzetként a szövegbe. A történelmi bűvárokodás után valószínűleg Le Bègue felismerte a két csata közötti párhuzam szimbolikus jelentőségét, és áttette az 1526-os ütközetre való hivatkozást az augusztus 12-i események történelmi perspektívába helyezett tanulságai közé. Itt tehát egy olyan történelmi konstrukcióról lehet szó, amelyben két eseményt úgy kapcsolt össze a historiográfus, hogy a második ütközet egyfajta isteni igazságtétel formájában még dicsőségesebb történetté váljon.⁵²

A „második mohácsi csata” toposzának elterjedésében nagy szerepet játszottak az 1687-es hadjárat történetének szentelt népszerűsítő könyvek.⁵³ A csata európai hírnevét elsősorban a fővezért, V. Lotaringiai Károly herceget dicsőítő munkák alapozták meg. Az első legismertebb életrajzát (*La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériales*) Jean de Labruno írta, és 1691-ben jelent meg Kölnben, nem sokkal

⁵⁰ „Le 23. nous vinsmes a Baranyavar et le 24 apres une heure de marche a Darda, ou il n’y a point eu de grandes armées Chrestiennes depuis la deffaitte du Roy Louys +, et nous nous rendismes maitres de ce fameux passage qui coupe aux places de Sigett, de Canise, et de Stulveisembourg toute communication avec les leurs.” ÖStA HHStA LH Kt. Kt. 50 Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu’en 1689. 948. o.

⁵¹ „L’an 1526.” Uo.

⁵² Az 1526-os mohácsi ütközet jóvátétele – szó szerint „szégyenfoltjának kitörlése” – a bécsi udvari körökben is beszéd tárgya lehetett a csata utáni hetekben. Erről Ferdinand Schwarzenberg herceg személyes naplójában is megemlékezik. *Schwarzenberg* 2013. 154. o.

⁵³ Lásd ehhez újabban *Tóth* 2019.

a herceg halála után. Ebben a szerző az események sommás összefoglalóját adja, amely a neves hadvezér csatában játszott meghatározó szerepének kiemelésére szolgál. A történetíró a csataleírás végén megjegyzi, hogy a „mohácsi csata” (*bataille de Mohats*) majdnem ugyanazon a területen zajlott le, mint az 1526-os híres ütközet.⁵⁴ 1701-ben jelent meg Nancy-ban egy Lotaringiai Károly életének és neves tetteinek szentelt, a herceg fia, Lotaringiai Lipót által megrendelt album. Ebben a gazdagon díszített munkában találunk egy a „harsányi csatára” – franciául „bataille d’Arsan” – vonatkozó metszetet, amelyhez rövid leírást is mellékelte a kötet szerkesztője. E szövegből megtudhatjuk, hogy a csata igen jelentős ütközetnek számított, mert egy jelentős számbeli fölényben lévő, igen ravasz ellenséggel kellett megmérkőzni. A csata metszetét kommentálva a szerző kifejti, hogy a Harsány-hegy (mont d’Arsan) miatt nevezték el a csatát, de nem felejtí el hozzáfűzni, hogy más néven mohácsi csatának is nevezik, és utal az isteni bosszúra is, amelyet Károly herceg volt hivatott bevégezni.⁵⁵ Hasonlóan érdekes adalékkal szolgál a herceg olasz életrajzírója, Giorgio Birlic Nolano velencei szerző művének vonatkozó része. A szerző a harsány-hegyi csata történetét – nagy valószínűséggel La Brune munkája alapján – igen jelentős keresztény győzelemnek írja le, amelyet nemcsak az 1526-os mohácsi csatával, hanem – téves kronológia alapján – a saint-quentin-i ütközetrel is kapcsolatba hoz.⁵⁶

A Lotaringiai Károly herceg emlékének szentelt művek nagyban hozzájárultak a kereszteshadjáratok szelleméhez méltó klasszikus keresztény hőskép kialakításához. Egy *L'ombre de Charles V duc de Lorraine* (Lotaringiai V. Károly herceg árnyéka) címet viselő munka névtelen szerzője döntő, stratégiai jelentőségű csatának mutatja be a harsány-hegyi ütközetet, amely fontos politikai változásokat hozott.⁵⁷ A herceg hőskultuszának apoteózisa a halála után 10 évvel bekövetkezett ünnepélyes sírba tétele idejével azonosítható. Amikor Lotaringiai Lipót herceg a rijswijki békét (1697) követően ismét elfoglaltatta hercegségeit, oly módon szerette volna apja emlékét megdicsőíteni, hogy hamvait Innsbruckból ünnepélyes keretek között Nancyba szállíttatta, ahol pompás ceremóniával övezve helyezte a neves hadvezér maradványait a hercegi család a város ferences templomában található kriptában örök nyugalomba 1700. április 22-én. Az április 20-i templomi búcsúztatón szónokoló jezsuita d’Aubenton atya nem nevezte meg külön a csatát, viszont bibliai párhuzamokkal élve kihangsúlyozta, hogy Károly herceg győzelmeinek hatására az Oszmán Birodalom meghasonlott önmagával és súlyos belső válságba került.⁵⁸ Az április 23-i primási székesegyházban tartott búcsúztatón szónokoló jezsuita Duponcet

⁵⁴ „Ce Combat se donna à peu près dans le même endroit où se donna en 1526 la fameuse Bataille de Mohats, dans laquelle Soliman Second fit périr vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roi de Hongrie.” *De la Brune* 1691. 361–362. o.

⁵⁵ *De Ponte* 1701. XVIII. o.

⁵⁶ „Il Giorno della Vittoria, memorabile in ogni tempo, fù il decimo d’Agosto, Festa di S. Lorenzo, favorevole à Casa d’Austria, per altre segnalate Vittorie, e in particolare per quella di S. Quintino, dove fù per perire quasi tuttq la Francia. Le Pianure sterili, e vaste di Mohats, altre volt erese famose dal valore di Solimano II. che nel 1526. vinse, & uccise in Battaglia Luigi Secondo Rè d’Ongaria, con strage di vinticinque mille Christiani, servirono à gl’Invitti Allemanni di Steccato, e di Campidoglio.” *Nolano* 1699. 234. o.

⁵⁷ „Le dixième d’aouût (sic !) en suivant le Duc de Lorraine donna cette fameuse bataille proche de Mohats, qui acheva de mettre les Ottomans dans la dernière décadence, & presque hors d’état de plus rien faire dans la suite ; car outre douze mille hommes qu’ils laisserent sur la place, ils y perdirent plus de quatre-vingt-dix pieces de canon, plusieurs mortiers, & generalement toutes leurs provisions, bagage, chariot, leurs chameaux & leurs elephants, que l’on prit au picquet.” *Ombre* 2005. 84. o.

⁵⁸ *D’Aubenton* 1729. 70–72. o.

atya halotti beszédében többször is kiemelte a „mohácsi győzelem” jelentőségét és szoros párhuzamot vont a két csata között, kihangsúlyozva, hogy az e helyen egykor lemészárolt „huszonkétezer keresztény és különösen II. Lajos király vére” minden bizonnyal boszúra sarkallta a keresztény győzőket.⁵⁹ Egy harmadik búcsúztató szerzője, Jean-Claude Sommier plébános 1700. május 11-én a nancy-i Saint Evre templomban a városi tisztségviselők előtt méltatta V. Károly herceg emlékét. Ebben a bibliai és történelmi példákkal tűzdelt szónoklatban Sommier atya a „mohácsi csatát” Károly herceg pályafutása tetőpontjának, élete legszebb napjának nevezte. A győzelem említése során elsősorban a herceg katonai érdemeit emelte ki, mivel láthatóan jól ismerte az ütközet lefolyásának történetét, viszont nem használta ki a két ütközet közötti retorikai párhuzam lehetőségét.⁶⁰

E szövegek nagy hatást gyakoroltak a későbbi történetírókra is, akik igyekeztek minél több forrást felhasználni a leginkább hiteleseknek számító csataleírást elkészíteni. A XVIII. század során a legrészletesebb leírást a tudós Dom Augustin Calmet állította össze monumentális lotaringiai történelmi munkájában.⁶¹ A csatával foglalkozó rész végén megjegyzi a szerző, hogy az ütközet ugyanabban a hónapban és majdnem ugyanazon a helyen zajlott, mint az 1526-os mohácsi csata.⁶²

A csata európai hírnevéhez hozzájárultak a másik fontos főszereplő, Savoyai Eugén herceg különböző nagy sikerű életrajzai is. A fiatal herceg pályafutása szempontjából döntő jelentőségű volt a harsány-hegyi csata, hiszen az itteni hősiességére való tekintettel – a kor szokásának megfelelően – a győzelem hírért a fővezér a legvitézesebb ifjú nemesre bízva küldte a bécsi udvarba, és ez a személy nem volt más, mint Savoyai Eugén. Az 1702-ben Amszterdamban megjelent *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye* valószí-

⁵⁹ „Je devois vous parler de cette fameuse bataille de Mohats, à laquelle pas un des Ennemis n'eût échappé, si le Vainqueur comme un Guerrier de l'antiquité sainte avoit pu arrêter le Soleil, ou comme un autre de l'antiquité profane obtenir du jour & de la lumière que ce Païen demandoit vainement à ses Dieux ; bataille ou les Turcs combattirent avec plus d'ordre que jamais ; mais jamais aussi ne furent poussez avec plus d'ordre & de conduite, jamais chargez plus vivement, le sang de vingt deux mille Chrétiens & en particulier de Louÿs II. Roy de Hongrie qu'un Empereur Turc avoit fait perir autre fois au même endroit, inspirant sans doute à nos guerriers un vif & et ardent désir de vanger la mort de leurs freres.” *Du Poncet* 1700. 122–123. o.

⁶⁰ „Ouy, Messieurs, j'ose dire que la journée de Mohatz a été la plus belle de la vie de nôtre Héros, & qu'à peine on trouvera dans l'histoire des siècles passez quelque chose d'aussi grand que cette insigne victoire. Vit-on jamais rien de plus hardi dans son entreprise, de plus difficile dans son exécution, de plus heureux dans ses suites ? je dis de plus hardi dans son entreprise ; l'Empereur même n'en sçavois pas le secret. J'ajoute de plus difficile dans son exécution, faire marcher une armée au milieu d'un pais ennemi, dans des campagnes inhabitées, & entrecoupées de marais, lui faire traverser des forêts, & passer des rivières impratiquables, pour chercher son ennemi: l'affronter dans un camp inaccessible, & l'attirer adroitement hors de son fort, le charger hardiment, quoique beaucoup supérieur en troupe, & le mettre dans une deroute entière ; c'est ce qu'il fallut farie pour y parvenir. Mais vit-on jamais rien de plus heureux dans ses suites ? La désolation de l'Empire Ottoman, la perte de ses dernieres ressources, la conquête de deux grands Royaumes qui se rendirent sans coup férir furent les fruits de cette illustre victoire. Bien plus: par ce même coup on vit tomber ce qui restoit à l'Ottoman dans la haute & basse Hongrie, parce que la réduction de ces deux grands Etats de l'Esclavonie & de la Transylvanie, ôtant aux infidels toute communication avec la Hongrie, il falloit que ce grand Royaume, qui auroit encore tenu bien des campagnes à la faveur de plusieurs places imprenables, comme Canise, Siget, Albe-Royale, Agria, Gros-Varadin, & quantité d'autres, il falloit, dis-je, qu'il reçût le joug après une action de cette conséquence.” *Sommier* 1701. 89–92. o.

⁶¹ *Calmet* 1728. 3. k. 1161–1167. o.

⁶² „On remarque que ce combat se donna dans le même endroit de Mohatz, où le Sultan Soliman II. fit périr en 1526 plus de vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roy de Hongrie.” *Calmet* 1728. 3. k. 1167. o.

núleg az egyik legelső és legelterjedtebb ilyen kiadvány volt.⁶³ Az események részletezése előtt a könyv szerzője megemlíti, hogy a keresztény csapatok az ütközet előtt nem messze táboroztak az egykori mohácsi csatatértől, ahol Szulejmán szultán legyőzte Lajos királyt. A csata helyszínének viszont Siklós (Siclos) környékét nevezi meg a szerző. A csata leírásának végén külön kiemeli Savoyai Eugén hősies küzdelmét, hogy elsőként léphetett az ellenség táborába és tűzte ki a császári sasos zászlót a félhold helyére. Röviden szól a szerző az ifjú hős bécsi útjáról is, amelyet viharos gyorsasággal, három nap alatt tett meg.⁶⁴ Más munkákban is visszatérő motívum a herceg hőstette. Például a Jean Dumont által jegyzett *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise* című népszerű kötet is összefoglalja az előző munkából ismert történetet, amit annyival egészít ki, hogy a herceg a császártól egy gyémántokkal díszített arcképet kapott ajándékba. Itt a szerző egyértelműen a mohácsi csatáról beszél, viszont nem említi meg az 1526-os eseményeket.⁶⁵

A történet bekerült d'Artanville 1710-ben megjelent *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie* című munkájába is, ahol a szerző megemlíti Mohácsot, de a csatát következetesen harsányi ütközetnek (bataille de Hersan) nevezi.⁶⁶ 1740-ben jelent meg Amszterdamban a herceg egyik legnépszerűbb életrajza Eléazar de Mauvillon tollából – az *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* (2 k.) –, amely a későbbiekben számos kiadást is megért. A nagyharsányi csata – amelyet ő is „bataille de Hersan”-nak nevez – körülményeinek, lefolyásának és következményeinek leírása során számos új részletet is közöl, amelyek a későbbi hercegi életrajzokban és csatatörténetekben is előbukkannak majd. Az esemény leírása végén emlékezik meg a korábbi mohácsi csatáról, amelyet tévesen 1626-ra datál.⁶⁷ A kötet hiányosságai ellenére, impozáns tipográfiája és numizmatikai mellékletei alapján méltán vált a XVIII. század közepén az egyik legnépszerűbb, a témára vonatkozó referencia-munkává. A csata leírása után a szerző elmeséli az ifjú Commercy herceg⁶⁸ hőstettét, amely szerepel Károly herceg autográf naplójában is. A történet nagyon hasonlít Károly hercegnek a szentgotthárdi csatában zászlót elragadó hőstétéhez.⁶⁹ Egyébként a harsány-hegyi csatában zsákmányolt zászlót később a Károly herceg által Nancyban a Notre-Dame de Bonsecours templomban elhelyezett szentgotthárdi török zászló mellett állították ki, és – több más lotaringiai herceg által zsákmányolt zászló mellett – ma is ott található.⁷⁰ A példaértékű hőstett emléke sokáig fennmaradt a francia történelmi emlékezetben. Számos irodalmi szövegben,⁷¹ sőt XIX. századi iskolás tankönyvekben⁷² is olvasható híres zászlós hőstett.

Tanulságos megvizsgálni azt is, hogyan maradt fenn a nagyharsányi csata emléke a különféle XVIII. századi szótárakban és lexikonokban. Az első vizsgált referencia-

⁶³ La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye. Amsterdam, 1703.

⁶⁴ Uo. 66–72. o.

⁶⁵ Dumont 1729. XVII. o.

⁶⁶ Prince Eugène 1710. I. k. 202–224. o.

⁶⁷ Mauvillon 1740. I. k. 79. o.

⁶⁸ Charles-François de Lorraine (1661–1702).

⁶⁹ Tóth 2017a.

⁷⁰ Morel 1898.; Jérôme 1898. 278–284. o.

⁷¹ Pl. Coupé 1786. 90–91. o.; Caboch 1843. 71–72. o. Vö. Bazin 1890. 299. o.

⁷² Pl. Frémond – Bourgon 1826. 9. o.

munka Louis Moréri *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane* című művének 1759-es kiadásában igen tanulságos szócikket találhatunk a Mohács helynévénél, mivel a szöveg nagy része az 1687-es csata részletesebb leírására korlátozódik. Az 1526-os ütközet csak a szócikk végén jelenik meg, ahol említést tesz a csatától nem messze álló mecsetről, amelyet állítólag II. Szulejmán szultán építtetett az 1526-os ütközet emlékére. A mecsetet a szerző forrása (*Relation de cette bataille*) szerint kápolnává alakították át.⁷³ Egy másik korabeli nagyhatású munka, Bruzen de la Martinière *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique* című kötete a század folyamán egy rendkívül népszerű lexikon volt, amely a magyarországi földrajz és történelem területén is elég tájékozottnak tekinthető.⁷⁴ A munka 1768-as kiadásában Mohács (franciául Mohatz) viszonylag részletes szócikket kapott, ahol a helység földrajzi meghatározása után elsősorban az 1526-os és 1687-es csatákat említi meg a szerző.⁷⁵ Tanulságos a Diderot és d’Alembert által szerkesztett *Nagy Enciklopédia* Jaucourt lovag által írt Mohács szócikke, amely a várossal kapcsolatban szintén a két híres csatát említi meg, nem feledkezve meg azok pontos dátumáról sem.⁷⁶ Érdekes adalék, hogy Jacques Lacombe 1791-ben megjelent *Encyclopédie méthodique* című szótárában a bátorság szócikknél találkozunk a nagyharsányi csata nevével Commercy herceg hőstette kapcsán.⁷⁷ Szintén e történettel találkozhatunk Chesnel gróf XIX. századi katonai és haditengerészeti enciklopédiája lapjain.⁷⁸

*

Összefoglalásképpen szeretnénk kiemelni Lotaringiai V. Károly herceg nemrég felfedezett 1687-es autográf naplójának jelentőségét, amely e hadjárat hadi eseményeire vonatkozó leghitelesebb és legértékesebb forrásaink egyike. Összehasonlítva a François Le Bègue által összeállított és átdolgozott naplóművekkel, jelentős különbségeket találunk, amelyek alapján a hadi eseményekről árnyaltabb, sok esetben valósabb információkat kaphatunk. A herceg autográf naplójának valószínűleg két fontos funkciója volt. Egyrészt a hadjárat során – illetve azt követően is – a fővezérnek emlékeztetőül, személyes használatú munkaeszközként szolgált. Később a napló egy része forrásszöveggé beépült a Le Bègue abbé által írt szövegekbe is, amelyeket később számos történész is felhasznál. Így került bele a herceg hadjáratainak részletes története például Dom Augustin Calmet monumentális Lotaringia történelmét feldolgozó munkájába is. A herceg saját kezű naplószerkezetei a történeti munkákkal ellentétben jobban megmutatják a háború kegyetlen valóságát és benne az emberi választások nehézségeit, mint a herceg dicsőséget hirdető munkák. Ebben az „összövegeben” megjelenik a hadi események kiszámíthatatlansága, a háború ködös bizonytalansága, amely a legtehetségesebb hadvezéreket is próbára tette. A fővezér tévovázása, az előre nem látható eseményekre való felkészülése és hibái is megmutatkoznak ezekben a kendőzetlen valóságot tükröző naplójegyzetekben. Mindez nem kisebbíti Lotaringiai Károly herceg hadvezéri erényeit és tehetségét.

⁷³ Moréri 1759. 5. k. 359. o.

⁷⁴ Vö. *Kövér* 2001. 205–212. o.

⁷⁵ Martinière 1989. 4. k. 338. o.

⁷⁶ Diderot 1765. X. k. 614. o.

⁷⁷ Lacombe 1791. 362. o.

⁷⁸ Chesnel 1862. I. k. 46., 441. o.

gét,⁷⁹ viszont jobban megérthetjük a magyarországi török háborúk hétköznapi nehézségeit. Mindezeket figyelembe véve jobban megérthetjük az 1687-es hadjárat – és azon belül a harsány-hegyi csata – valódi körülményeit és a hadvezér ezekhez viszonyuló döntéseit is, amelyek végül dicsőséges győzelmek sorozatához vezettek. Az erről szóló történeti és irodalmi munkák vizsgálata során jól megfigyelhető a történeti konstrukció folyamata, amely a források leírásait átfőmálva idealizált képeket alkotott a háborúról, amelynek jó példája a harsány-hegyi ütközetet tágabb történeti perspektívába helyező nézőpontból kialakult „második mohácsi csata” mítosza.

FÜGGELÉK

I.

[Recueil, fol. 38–39.:]

Le 20 j'ay marché jusques à⁸⁰ une tres petite marche avec la cavallerie mais il ast falust attendre l'infanterie qui estoit resté à Huypalank.⁸¹

J'ay receu icy lettre de Mr. l'Electeur de Baviere⁸² et du prince Louis.⁸³ Le premier me mande qu'il partoit le 17 pour Zolnock⁸⁴ pour joindre les hommes destiné à son camp et puis revenir au Danuble⁸⁵ à l'endroit ou ie feray le pont.

L'on dist que les Tartares sont allé vers Erla⁸⁶ les nouvelles de Ossek⁸⁷ contineu que le visir ni est pas mais un destachement de 20m hommes

Se souvenir qu'il faut six iours pour venir de Dernia⁸⁸ à Sietos⁸⁹ à Ottwar⁹⁰ pour le bateau

Le 21 j'ay continué la marche à Patasek.⁹¹ Le 22 à Mohatz⁹² qui est une palanque toutte abandonné

Le 23 à Barniawar⁹³ ou il y ast un fort grand marais sur lequel les Turcs ont laissé deux tres beaux ponts sur contre l'autre sur lesquelles il peut à la fois marcher six chevaux de front à la sortie du pont. Il y ast deux chemins l'un qui tourne à droite à l'entour de la montaigne, l'autre qui passe droite la montaigne. Les deux chemins se reunissent à trois quart d'heures du pont dans un bois dans laquelle il y ast une grande trenche qui vast jusque à Darda⁹⁴ l'on peut touiours marché un esquadron et un bataillon de front.

⁷⁹ Jalabert 2017. 391–470. o.

⁸⁰ Huypalank: Újpalánk.

⁸¹ II. Mika-Emmánuel (1662–1726) bajor választófejedelem.

⁸² Badeni Lajos-Vilmos (1655–1707) örgróf. Életéhez lásd: Bauer 1904.; Froese 2005.

⁸³ Szolnok.

⁸⁴ A Duna folyam Lotaringiai Károly által használt formája.

⁸⁵ Eger.

⁸⁶ Eszék.

⁸⁷ Ismeretlen helynév.

⁸⁸ Siklós.

⁸⁹ Valószínűleg Pécsvárad.

⁹⁰ Bátaszék.

⁹¹ Mohács.

⁹² Baranyavár, ma Branjin Vrh Horvátországban.

⁹³ Dárda.

⁹⁴ Valószínűleg egy O'Calby vagy O'Kelby nevű ír katonatiszt.

[*Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine, p. 412–473.*]

Après que le Duc eut fait partir Hockelbi⁹⁵ il envoya à Zvipalank⁹⁶ le comte Serau⁹⁷ avec son regiment pour racommoder les ponts de la Sarwitz,⁹⁸ afin que rien ne put retarder sa marche, et le 17e nous vinsmes à Paz.⁹⁹ Le 18e à Tolna,¹⁰⁰ le 19e à Sexar¹⁰¹ avec la cavalerie à Zvipalank, et le 20e elle nous joignit à Epphi.¹⁰²

Le Duc y reçeut deux lettres. La premiere du comte de la Tour¹⁰³ datée de Cinq Eglises¹⁰⁴ l'autre de l'Electeur d'auprès de Pest.¹⁰⁵ Le comte de la Tour mandoit, qu'ayant envoyé un party reconnoitre à Darda, il y avoit trouvé des gardes turques, qui s'estoient incontinent retirées, mais que quelque diligence qu'elles eussent faite nos gens les avoit serrées de si près qu'ils en avoient tué une partie dans les marais, et fait neuf prisonniers, que ceux cy ayant esté tous interrogez separément, ils avoient dit qu'il y avoit quatre bachas à Ossek faisant environ dix mil hommes qu'ils attendoient d'estre bientost renforcez d'un corps de Tartares qui estoit allé vers Erla, et que le grand vizir venoit à Bellegrade¹⁰⁶ avec une armée considerable. L'Electeur écrivoit que venant à Pest, il avoit trouvé le prince Louys de Baden prest à monter à cheval pour aller joindre les troupes de l'Empereur destinées à son armée et en mesme temps couper des Tartares que l'on disoit estre en marche pour aller à Erla, mais qu'après il retourneroit auprès du Danube, et qu'il le prioit de luy faire sçavoir l'endroit où il feroit des ponts affin de pouvoir le joindre. Quoy que la nouvelle de l'éloignement de l'Electeur et en même temps celle de la marche du grand vizir nous fit craindre de ne pouvoir pas passer la Drave,¹⁰⁷ aussytost que nous l'avions esperé. Le Duc qui ne vouloit perdre aucun temps d'empêcher les ennemis de la passer les premiers, ne laissa pas d'avancer le 21e à Patesek, le 22e à Mohatz, où il fit descendre nostre pont pour raccourcir la marche de l'Electeur, de quoy il l'avertit ce jour même par un exprès, le 23e nous vinsmes à Baronivar.¹⁰⁸ Nous ne fumes pas plustost arrivez que le Duc envoya reconnoitre la route du jour suivant comme il avoit toujours fait depuis que nous estions entré dans un pays inconnu. On trouva sur les marais voisins deux grands ponts l'un contre l'autre, sur chacun desquels huit chevaux de front pouvoient passer au bout de ces deux ponts on reconnut deux chemins differens pour aller à Darda, l'un montant droit sur une montagne qui estoit près de ces marais et l'autre tournant à l'entour de la hauteur. Ces deux chemins se reunissoient à trois quarts d'heure de là dans une grande forest plaine de marais, où les Turcs entretenoient une tranchée aussy large pour y faire passer deux escadrons de front.

⁹⁵ Újpalánk.

⁹⁶ Ferdinand Friedrich von Serau (?-?) gróf, egy saját nevét viselő császári ezred-tulajdonos parancsnoka.

⁹⁷ Sárvíz folyó.

⁹⁸ Paks.

⁹⁹ Tolna.

¹⁰⁰ Szekszárd.

¹⁰¹ Ismeretlen helynév.

¹⁰² Valószínűleg Godefroy Maurice de La Tour d'Auvergne (1636–1721), Turenne unokaöccse.

¹⁰³ Pécs.

¹⁰⁴ Pest.

¹⁰⁵ Belgrád.

¹⁰⁶ Dráva folyó.

¹⁰⁷ Baranyavár.

¹⁰⁸ Francis Taaffe (1639–1704), Carlingford earlje, császári tábornok. Életére lásd *Karminski* 1883.

II. A harsány-hegyi ütközet leírása Lotaringiai Károly autográf naplójában

Le 10 l'armee marchast en bonne ordre et ne rencontrast point l'ennemy dans la marche l'on vient camper à un camp où nous avons desja esté entre Harchan et Mohatz. Quelque husard de Mohatz rencontrere quelque barbare et en prire prisonnier.

Le 11 l'on continuast la marche vers la montaigne de Harschan. Dans l'aisle droite avoit l'avant-garde desque nous eusmes marché une bonne demie heure nous entrasmes dans une plaine où l'on peut marcher 5 ou 6 escadrons de front entre des bois. Apres avoir marché quasi une heure l'on arrive à un bois où il faut desfiler par deux ou trois chemins pour arriver où notre camp estoit marqué à la gauche il y avoit une petite plaine qui verroit devers le camp des ennemis où il parust trois troupe de 400 chevaux. Les ennemis proche du bois l'on envoiast les reconoistre et je continuay la marche laissant le comte Taffe¹⁰⁹ sur l'avenue avec quelque escadron jusque à ce que Mr l'electeur de Baviere fust arrivé avec son aisle, aiant passé le bois j'arrivay vers Harscan où le comte de Stiru¹¹⁰, et le quartier maître general vouloit marquer le camp où nous avons esté en revenant de la Drave dans un marais sec qui avoit fournit la comodité alors de faire des puits et dont on ce pouvoit servir ni aiant dans tous ces environs ni fontaine, ni ruisseaux, ni aucune autre eaux que celle des puits que l'on fait mais comme le camp n'estoit nullement avantageux je le fist changer approchant la droite jusques au pied de la montaigne pour en estre maistre et laissant la gauche en partie dans le marais pour i avoir de l'eaux dans le temps que l'on formoit le camp et depuis que le comte Stirum estoit arrivé avec les gardes les ennemis avoit touiours parust en asse grosse troupe à veue ce qui continuerent de faire meme me voyant arriver avec la teste de l'armee et s'avancerent si proche de nos gardes que ie crut ne les y devoir pas souffrir plus longtemps sur quoy je comande 300 Croates soudenust de nos gardes pour les pousser et comme lon ne pouvoit pas iuger ce qu'ils avoit dans le bois qu'il les soudenust je fist non seulement avancer derriere les gardes nos trois regiments de dragons mais j'ordonnay meme à la cavallerie que faible à faite perdreroit que nous avancions elle suivie souhaitant d'engager une grande escarmouche ou petit combat dans laquelle ie ne hasardoit rien parce que toute l'armée me soudenust et ie scavoit qu'il ni avoit qu'un detachment tant par les advis que nous en avons que par ce que l'on voioit leur camp encor sur la hauteur de Bargnivar dans cette disposition nos Croates et quelque volontaire poussant d'abord les premiers troupes des Turcs et alla au galop les ennemis se retirant devant eux jusque à ce qui les eurent attiré à une gorge de bois derriere laquelle il y avoit [fol. 57.] une petite plaine ou les ennemis avoit bien 5000 chevaux partie desquelles repousserent nos Croates fort brusquement et firte en desordre en tuant bien une trentene et le desordre auroit esté plus grand si le prince de Comercy ne si fust trouvé et ramassant quelque volontaire aupres de luy chargeant en flank avec tres peu de monde les Turcs qui pressoit les Croates et les faisant tenir bride en main donnast lieu aux gardes (...) et à nos regiments de dragons comme à une grande partie de la cavallerie de nostre droite et la teste de laquelle me trouvant apres avoir fait retirer les ennemis dans cette encoignure et voiant que le tout n'aboutissoit qu'à une escarmouche que les ennemis faisoit en se rebutant tout chanque fois que nostre gros marchoit et que d'ailleurs il se faisoit tard je fist

¹⁰⁹ Otto Hermann von Limburg Styrum (1646–1704) császári altábornagy.

¹¹⁰ Pécs német nevének eltorzított alakja.

rentrer les troupes dans le camp qui avoit esté marqué, en marchant dans nostre camp les Turcs nous resuivirent touiours escarmouchant avec la meme vigueur et effronterie d'aparavant comme il falloît camper et fourager il falust souffrir leur insolence ce soir, le soleil estoit desia fort bas qu'il falustt encor envoyer aux fourages à deux heure de là pour lequel fourage le prince Comercy fust comandé. Mr. l'electeur eust aussi pendant la marche où j'avoit laissé Taffe quelque escarmouche mais aiant fait pousser luy meme par trois esquadrons les ennemis il ne l'inquietere pas, mais ces Turcs demeurant jusques à la nuit à la porté du mousquet de nos vedettes tous ces mouvements de l'ennemy de cette vigueur opiniastre plus que l'ordinaire nous fist que le rapport de divers deserteurs pouvoit estre vray qui disoit que le Wisir avoit ordre de combattre, à l'entrée de la nuit l'on aperceu de la montaigne de Hersan des feu d'un camp estoit beaucoup plus aproche que celuy on nous avions veu leurs tente le (...) proche de Braniavar, tous cela ensemble fist que nous restames la nuit fort allerté toute la cavallerie selle et l'infanterie sous les armes, pour continuer nostre marche à Siclos et estre en estat si l'ennemy nous donoit lieu de le combatre de le faire sinon poursuivre nostre marche et y executer ce quy y avoit esté proietté, à scavoir le rasement de Siclos et de Finskirch[□] estant deux lieux qui ne se peuvent deffendre qu'à prix d'une armee laquelle estant obligé comme nous l'estions de nous en esloigner estoit des conquestes tres aise aux ennemis ce qu'auroit esté toutefois tres fascheux et parce quelle ont eust quelque nom dans le monde et parce qu'il y avoit quantité de munitions de guerre, de grosse artiglerie et proviande.

Le 12 devant le iour l'on fist reconoiste si l'on ne s'apercevoit point de quelque (...) à nos gardes qui avoit esté asses en repos pendant la nuit (...) Je jour fust venust l'on vist des escarmoucheurs de l'ennemy paroistre comme le precedent l'on sonna à cheval et sen embarrasser l'on se mist à [fol. 58.] ~~cheval~~ en bataille devant le camp dans la resolution de continuer nostre marche vers Siclos. Nous estions campé nostre gauche dans un fond où il y avoit un marais sec et l'on fist les puits. Un bois par lequel nous etions venus couvrant le flank, la ligne passoit sur une petite hauteur et se contenoit tousjours l'aisle gauche jusque à une grosse haye fort especo et qui ne se passoit que par trois ou quatre passage fait à cett effect de l'autre costé de la haye continnoit. Encor quelque chose de l'aisle gauche, laquelle se touchoit au corps de bataille et et aisle droite sans discontinuasson devant ce front (~~estoit une haye~~) il y en avoit un tiers de couvert par une haye mais fort claire et qui se passoit aisement, la droite aboutissoit à la pleine qui continue jusques à Siclos et pouvoit estre couverte, devant nostre front depuis la haie dont il est parlé qui separoit l'aisle gauche en elle meme il y avoit une plaine d'une petite porté de canon et elle estoit terminé d'un bois tres grand d'ou les ennemis paroissoit en estail et qui continue jusque à Barniavar derriere nous nous avions la montaigne de Herechan qui continue jusque à une petite demy lieu de Siclos.

Ce fust dans ce poste que nostre arme se trovast en bataille sortant devant son camp.

Des qu'il fust bien iour l'on vist des troupes ennemies paroistre tant à nostre droite que à nostre gauche qui observoit pour donner du terrain à l'aisle gauche et nous mettre en deux lignes car nous estions campé en bois à cause de l'eau.

Nostre mouvement, l'on ne laissast pas après estre convenus avec Mr. L'electeur de se mettre en marche par la doitte de sorte que je fist contre marcher nos deux lignes font d'un temps par la droite et parce que nostre flanck droite estoit tout à fait en pleine et que de temps en temps les ennemis faisoit veoir et meme marchoit devant nous comme

nos guides. Je fist faire front à nostre flanck à cinq escadrons de dragons du regiment de Serau qui estoit de seconde ligne et fermay ainsi l'intervalle qui estoit entre nos deux lignes lesquelles s'estoit avancé autant dans la plaine qu'il falloit pour donner lieux à nos bagages de marcher à la droite de nos deux lignes le long de la montaigne et ainsi estoit couvert à la gauche de l'armée et à la droite de la montaigne qui est impraticable à des troupes; à peine eues ie marché asses pour developper nos deux lignes et Mr. l'electeur de Baviere monte avec son aisle gauche jusque cette petite hauteur (qui estoit) dont i'ay parlé en decrivant le terrain ou nous estions campé puis les troupes ennemy grossirent tant à la droite qu'à la gauche mais beaucoup plus à la gauche car à la droite ou j'estois y se monstrer au commencement meme l'on aperceust une troupe comme de generaux qui vinrent reconoistre mais peu de temps apres il ne restast de nostre coste que foible escarmouche en exange l'on vist les troupes grossir à nostre gauche et escarmouche soutenus de troupes en gros ce qui arrestast quelque temps nostre aisle gauche laquelle voiant les turcs se monstrer [fol. 59.] fort devant eux arester leur marche (et mois aussi par concequent pour ne pas rester divise) et se mirent en bataille le meme (...) ¹¹¹ flanck à cette petite hauteur et faisant front à l'ennemi. La premiere ligne et avec la gauche de leurs seconde ligne, ils en couvrir leur flancs et borderent cett petite hauteur et y mirent du canon, ce fust dans ce poste que ie vist la premiere fois l'aisle gauche et quoy que le poste paroissoit en quelque chose asses bon neantmoins c'estoit quoyque nous en fussions separé par la haye, neantmoins il n'estoit bon qu'en y demeurant qui n'estoit pas ce que l'on s'estoit proposé tant parce que l'on vouloit aller à Siclos outre que le camp comme j'ay dist aux comencement manquoit et de fourage et d'eaux, c'est ce qui me fist dire à Mr. l'electeur qui me demandoit mon sentiment que ie croit qu'il falloit continue la marche car en s'arrestant nous nous consumions et l'ennemy avec ce qu'il pretendoit de nous arrester et nous harrasser à peu de frais car il ne paroissoit jusque alors que de la cavallerie à quoy Mr. l'electeur aiant donné les mains il en fist faire la disposition en ordonnant que les troupes qui estoit dans à la gauche dans la plaine jusques à la haye qui nous separoit et dont j'ay parlé souvent afin d'estre alors forts unis et si l'on nous attaquoit avec toutes nos forces combattre mais comme l'on tardast un peu à faire ce mouvement cependant le gros de l'armée ennemie arrivant les ennemis desqui s'aperçurent de cette contre marche y vinrent avec asses de troupes se mettre derier et à couvert de la hauteur où estoit nostre gauche et l'incomoder dans ce mouvement dans ce meme temps. Il avancerent du canon sur le bord du bois en deux endroits et tiroit a nostre ligne ce canon estoit soustenust de quelque janissaires et en front l'ennemy parust touiours plus fort et l'on voioit une poussiere qui continuoit dans le bois Mr. l'electeur neantmoins a la faveur de 4 bataillons d'infanterie qu'il avoit posté à la hay qui nous separoit retinst sa cavallerie derriere la haye mais l'ennemy en meme temps non seulement coulant derriere la hauteur qui estoit à nostre gauche mais meme derriere eux faisant passer de gros de tartare pour venir deriere nostre seconde ligne de nostre gauche et incomoder nos bagages Mr. l'electeur m'en fist advertir et se hastast que je luy envoiast quelque troupes de renfort ce que je fist d'abord envoiant quasi toute nostre seconde ligne sous le comandement du comte Piccolomini

¹¹¹ Nehezen olvasható, talán „tenant”.

general de bataille avec les regiment du prince Comercy Lodron¹¹² et OberRhinische de cavallerie et deux battailon de Suabes et à la fin la cavallerie de Suabe les deux regiment de Grantfelle et Wirtemberg avec les troupes d'abord le comte Picolomini visita à sa gauche la montaigne et faisant front au flanc gauche joignit la seconde ligne et avançant quelque escadrons vers les tartares les fist retirer dans ce temps la Monsieur l'Electeur m'envoist dire que les ennemis estoit si estendust à son flank que l'on voioit une grosse ligne qui se formoit devant le bois que les janissaires [fol. 60.] avançoit et couloit de haye en haye de sorte qu'il croioit qu'il auroit peine à poursuivre sa contre marche sans estre fort incomodé des ennemis qui occupoit la grosse haye et y meneroit du canon qui enfile-roit toute nostre marche sur quoy j'allay trouver Monsieur l'Electeur de Baviere à son aisle gauche, lequel me faisant passer la haye me fist veoir derriere la petite hauteur qui estoit à sa gauche, des Turcs posté, lesquelles ~~lesquelles~~ tiroit à couvert ~~derier~~ et faisoit domage à des escadrons de dragons auxquelles on avoit fait repasser la haye, et à quatre bataillons qui estoit toujours resté au delà dont l'un estoit du prince Louis de Baden de Strasser¹¹³ des troupes de l'Empereur celui de Steinau¹¹⁴ et Veldens¹¹⁵ de Baviere. Outre cela il me monstret une grosse ligne fort espaisse à la teste du defilé qui le remplissoit laquelle sortoit du bois, l'on voioit aussi de l'infanterie et leurs canon tiroit de deux endroits asse avancé, Monsieur l'Electeur m'ayant fait veoir cette scituation de l'ennemy il me dist eh bien voilà les ennemis ne les iront nous pas combattre sur quoy faisant quelque peu de reflexion principalement sur la scituation où nous estions laquelle separoit nostre aisle gauche en soy meme par une grosse haye et nous ostoit l'avantage de faire agir toutes les troupes de l'Empereur je cherchay le moiens en redoublant nostre droite de se mettre plus aportee de soutenir nostre gauche, et considerant que l'ennemis avoit le meme desavantage nous de ne pouvoir combattre en gros qu'il avoit de son infanterie et du canon engagé que d'ailleurs la marche s'estoit rendust difficile par le temps que les ennemis avoit eust de prendre toutes leur mesures par le retardement de la marche nostre gauche dans le commencement. Je prist la resolution avec Monsieur l'Electeur de Baviere d'attaquer l'ennemy brusquement à quoy Monsieur l'Electeur concourust tres volontiers, estant donc convenust d'attaquer les ennemis il fallust regler la maniere de l'attaque. L'on crust necessaire que d'abord les troupes que le comte Picolomini comandoit commencassent le combat en ramassant et faisant resserer les Turcs qui estoit sur nostre (te) flanc gauche au gros de leur armee, et ensuite que toute l'armee marchast esgalement partie par la petite plaine où estoit nostre gauche ~~partie en deca~~ en dela de la haye qui nous separoit et le gros en deça. Mais comme la droite de nostre premiere ligne estoit fort esloigné de la gauche et que il ne nous restoit plus de seconde ligne à la droite hors deux regiments de dragons, les autres estant ceux que l'on avoit envoyé avec le comte Picolomini pour renforcer la gauche. [fol. 61.]

Je fist doubler la droite de nostre premiere ligne en en formant une seconde ligne tant pour estre plus pres de la gauche qui devoit soutenir et faire tous l'effort que pour mieux couvrir nostre flanc et en cas de besoing appuier nostre bagage apres que tout cecy

¹¹² Francesco Nicolo Londron (†1695) gróf, császári szolgálatban álló katona és diplomata. 1687-ben egy nevével viselő horvát ezred parancsnoka.

¹¹³ Franz Joachim Strasser (?-?) báró, császári ezredes.

¹¹⁴ Adam Heinrich Steinau (†1712) gróf, bajor vezérőrnagy.

¹¹⁵ August Leopold Veldenz (†1689) gróf, bajor ezredes.

fust disposé qui fust en peu de temps. Je m'en retournay à l'aisle **droitte** gauche (aiant este convenust qu'elle ne feroit point de mouvement que ce qui vient d'estre dist peust estre executé) en avnancant j'entendist un asses gros feu de mousqueterie et d'artiglerie. Monsieur l'Electeur de Baviere et le prince Louis de Baden me firent advertir que l'affaire s'eschauffoit et qu'il avoit des escadrons de Magni¹¹⁶ et quelques bataillons qui patisoit beaucoup des descharges des ennemis estants à decouvert et les ennemis à couvert de cette petite hauteur dont j'ay parlé auparavant de sorte que l'on ne leur voioit que la teste. Je m'avançay vers Mr. l'Electeur de Baviere (et dans ce temps l'on m'amenast un rendust de l'arme turc qui m'asseurast qu'elle estoit où croions une partie toute entiere qu'elle avoit comencé à se retrancher et qu'elle y travailloit encor) et approchant la grosse haye qui nous separoit j'entendist redoubler les descharges. Je passay la haie aiant avec moy les comtes Caprara et Dunevald, des que nous eumes perse la haye nous vismes aller à la charge le comte Picolomini avec le regiment du prince de Comercy qui repoussat fort vigoureusement les Turcs qui trouverent [fol. 62.] en teste mais les Turcs s'estant aperceu que ce regiment n'estoit pas soudenust des Croates qui estoit les plus pres et puis les OberRheinische qui avancernt mais la vitesse des mouvements turcs leur donast lieu d'envelopper le regiment du prince de Comercy et luy tuerent bien 120 homes le maior et des autres officiers. Comme dans ce temps ie passay la haye ie fist avancer quatre bataillons de Baviere pour soudenust le regiment du prince de Comercy et par les descharges de ces quatres bataillons faire retirer les Turcs lesquels n'attendirent pas que ces bataillons fussent à porté mais ce retirerent vers leurs gros. Dans ce temps comme toute la gauche estoit en mouvement j'envoie Dunevald à nostre aisle droite d'avancer tant qu'elle pouvoit et tascher de percer le bois ~~où estoit~~ qui couvroit les ennemis et les prendre en flank et comme il me parust qu'à la gauche il y avoit plus affaire ie m'y aresté apres avoir repassé cette grosse haye Mr. l'Electeur estant plus à la gauche de tout et alors nous comencames à marcher toute la ligne de front ce qui ne dura guaire car nostre droite trouva en front un grand bois qu'il ne purent passer qu'avec beaucoup de temps et de peine. La droite de la gauche où i'estoit marchast le long de la haye quelque temps pendant lequel la gauche de tout marchoit egalemant, mais nostre cavallerie s'eschauffa si fort que quelque regiment s'avancer comme celuy du prince Charles de Neubourg et Heisler¹¹⁷ et s'aprocher asses pres pour que nous nous puissions apercevoir que l'ennemi estoit retrenché ce que l'on distinguoit facilement l'ennemy ce mist à cannone ces deux regiments cependant l'on fist avancer par un petit sentier dans la haye deux bataillons de l'empereur de la bataille à scavoir Salm et Guido Staremburg et apres avoir percée cette haye nous nous trouvasmes à ~~moins~~ cent pas du retrenchement et les bataillons Clamersberg, Meternich¹¹⁸ comandé par Caunitz¹¹⁹ et deux bataillons de Baviere à la gauche de tout estoit le comte Sereni¹²⁰ avec son regiment et d'autres bataillons de l'Empereur et Baviere entre meslé. Il y avoit quelque cavallerie qui s'estoit avancé de nos mais son halt retinst pour donner lieu à l'infanterie d'avancer laquelle estoit dans cette endroit ~~estoit~~ plus utile que la cavallerie pendant que

¹¹⁶ Benedetto Magni (†1690), császári tábornok.

¹¹⁷ Donat Hans Heissler von Heitersheim (1648–1696) gróf, császári tábornok.

¹¹⁸ Philipp Emmerich Metternich-Winneburg (†1698) gróf, császári ezredes, később tábornagy.

¹¹⁹ Dominik Andreas Kaunitz (1655–1705) gróf, császári diplomata és katonatiszt.

¹²⁰ Kisserényi Serényi János Károly (†1691) gróf, bajor szolgálatban álló altábornagy.

nos bataillons ce postoit ce qui firent fort viste nostre canon tiroit là celuy des ennemis¹²¹ aussi mais sans nous faire damage fort considerable. Le retranchement avoit à la gauche le bois fort epais de là partoit le retranchement et traversoit la petite plaine et puis faisoit un long flank à la droite le long d'un rideau que fait [fol. 63.] le terrain et puis le retranchement seroit à un autre bois le poste des ennemis estant une grande trenchee ~~de bois~~ entre deux bois.

Le retranchement n'estoit pas tout à fait echevée ~~de sorte que~~ (neantmoins) quoyque à nostre droite la cavallerie fust obligé de passer par les armes turcs du retranchement, lequel estoit garnis de janissaires et derriere eux la cavallerie, tell estoit posté les deux armee queand on se pressa de donner pour n'estre pas exposé longtemps au feu du retranchement. Nous avions des plotons destaché devant les bataillons lesquelles des que l'on eust ordonné de marcher se mirent à courir au retranchement et les bataillons à les suivre. Des que les Turcs virent cette resolution de nos la cavallerie turc qui soustenoit les ianissaires qui estoit dans le retranchement plia la premiere et quasi en meme temps les ianissaires apres avoir fait une tres foible descharge quitter leur retranchement et se mirent à fuir jettant le plus part leurs armes bas des que troupes virent que les ennemis plier les regiment de Saxe Lauenbourg Heisler prince Charles de Neubourg, Castel, et les gardes de Mr. l'Electeur se firent place entre nos bataillons et les pousser d'abord un peu à la croate mais apres le comte Caprara, Bielk et le prince Savoie les firent marche un peu plus en ordre comme je vist que ces regiments de cavallerie pousoit l'ennemi qui est entroit dans son camp qui estoit fort fendust. J'aprehenday que l'ennemy ne se ralliast et trouvant nos gens partie piglant le camp party essoufflé de la course qu'ils avoit fait ne les renversast pas ce qui auroit esté facheux dans un besoin ferot où l'on n'auroit pas pust faire place à nos gens qui eussent esté poussé, d'ailleurs je crust qu'il estoit asses à propos de laisser pousser l'ennemy pour augmenter son desordre ce qui me fist prendre le party de marcher à bons pas avec les butins lorsque j'avois eust au commencement m'avançant au retranchement, et de les faire marcher en bon ordre soustenu de toute la seconde ligne de cavallerie de la gauche et ce fust dans cette ordre que d'abord apres avoir passé le premier retranchement et nous trouvasmes d'abord le gros canon des Turcs abandonné mais encor attelé par 20 paires de buffle et l'on començast d'entrer dans leur camp. Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ~~ce meme~~ le temps qu'il le ramassoit en remontoit à cheval deux ianissaires vinrent à luy l'un avec une arquebuse le couchant en joue l'autre avec une copie. Il previent le premier d'un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de [fol. 64.] violence par le marquis de Crequi¹²² qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu'il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce trouvast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de toutes mes prieres et autorité pour le faire retirer, les ennemis plioit

¹²¹ C'est pour la premiere fois que j'ay veu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains. (Károly herceg jegyzete az oldal szélén.)

¹²² Itt valószínűleg François Joseph de Blanchefort de Créquyról (1659–1702), François de Blanchefort de Créquy de Bonne marsall (1625–1687) fiáról lehet szó. Vö. Journal 2017. 352. o.

toujours sans resistance et nos gens les suivoit tuant tout ce qu’il trouvoit à sçavoir des ianissaires car pour la cavallerie ce que l’on ne joignist pas d’abord se retira toujours par la vitesse de leurs chevaux hors d’insulte. L’on trouvast un second retranchement à un bon quart d’heure du premier fait de meme. Les ennemis firent semblant de s’y arrester mais c’estoit plus par la necessité d’en chercher les passages que pour y combattre en effet. Ils ne si arresterent point et nostre cavallerie destaché les poussa jusque à la fin de leur camp qui avoit une heure et demie de long au pas d’un cheval et comme les regiments qui estoit les premiers arrivant à la fin du camp se trouvere foible tant pas la course qu’ils avoit fait que parce qu’il est difficil de tenir tous les soldats aux drapeaux et estandarts passant par un camp ennemy ou toute les tente estoit tandust et les chariots remplist, l’on les renforçast par les deux regiments de cavallerie de Suabe dans toute l’estendue du camp l’on tournait de temp en temps le canon abandonné dont l’on trouvast le lendemain estre au nombre de 67 (75) canon la plus part de campagne à la reserve de 4 l’un de 36 l’autre de 24 et deux de 18 et dix mortiers.

Arive que fust l’infanterie à la fin du camp l’on trouvast aussi la fin de la iournee le soleil estant couchée et les troupes avoit esté en continuelle mouvement des que le soleil cestoit levé ainsi fort harassé ce qui fist prendre la resolution à Mr. l’Electeur et à moy d’arester, outre que nous n’avions qu’une partie de l’aisle gauche toute nostre aisle droite comme l’on ast remarqué au comencement s’estant engagé dans des bois ou nous ne sca-vions ou elle estoit et quelle diligence que je fist de mon costé pour l’envoier cherche et Dunevald de meme pour scavoit ce que je luy ordonoit. La nuit fust si obscure que nous n’en eumes de nouvelles que le lendemain vers le 9 heures du matin et elle ne pust meme de iour nous reioindre que à midy elle patist beaucoup n’ayant toute cette nuit aucun fourage ni eaux suportant le tout avec une patience et ardeur de combattre incroyable quoyque la soif en reduisist plusieurs à boire de leurs urines ce qui m’ast esté raconté et veu par les volontaires les princes d’Hanovur¹²³ qui y estoit et par divers volontaires anglois et françois avec surprise.

Quand nostre aisle droite nous eust joint le lendemain passé [fol. 65.] midi tous sur les dents comme la description que de leurs patiance le puisse asse nous nous trouvasmes encor à plus de cinq heures de marche d’Ossek de sorte que sachant que temps par le temps que nous y avions esté que celluy des ennemis il m’avoit aucun fourage l’on iugeast plus a propos di destacher un gros partye de cavallerie qui fust comandé par le general Gondola le quel fust iusque à Darda et envoiaست reconoistre jusques à Ossek mais trouvast desia tous les ennemis passé qui sur les ponts qui en batteaux qui à nage.

L’arme seiourna dans le camp pour laisser jouir le soldat de son butin et l’on allast rendre grace à Dieu d’une aussi grande victoire qu’il nous avoit donné dans un temps que l’on ne s’attendoit pas en chanta le tedeum dans la tente du grand wisir.

¹²³ Három neves hannoveri hercegről tudunk, akik önkéntesként harcoltak a törökellenes háborúban. Mindketten Ernest August hannoveri választófejedelem fiai voltak. Az első Georg Ludwig von Braunschweig-Lüneburg (1660–1727) hannoveri választófejedelem és 1714-től haláláig Nagy-Britannia és Írország királya, a Hannoveri-dinasztia első tagja. Öccse, Friedrich August von Braunschweig-Lüneburg (1661–1691) herceg Erdélyben halt meg. Volt egy fiatalabb testvérük is, Karl Philipp von Braunschweig-Lüneburg (1669–1690) herceg, aki Pristinánál esett el. Vö. *Schwencke* 1854. 5. o.; *Journal* 2017. 206. o.

La victoire ast consisté à faire plier les ennemis à tuer ~~8000~~ 8000 janissaires à septante soiate sept pieces de canon dix mortiers toutes leurs munitions de guerre toute leur proviande de tous leur camp et leur chariots.

[Üres oldalak: fol. 68. et 80.]

BIBLIOGRÁFIA

- Andriot* 2008. *Cédric Andriot*: Dom Calmet: une œuvre à l'épreuve du temps. In: Dom Augustin Calmet: un itinéraire intellectuel. Éd. *Philippe Martin – Fabienne Henryot*. Paris, 2008. 49–65. o.
- Bastl* 2015. *Beatrix Bastl*: Karl V. Leopold Herzog von Lothringen (1643–1690). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 57–70. o.
- Bazin* 1890. *Hervé Bazin*: Les grandes journées de la chrétienté. Paris, 1890.
- Beauvau* 1688. *Marquis de Beauvau*: Mémoires pour servir à l'histoire de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1688.
- Beauvau* 1689. *Marquis de Beauvau*: Suite des mémoires pour servir à l'histoire de Charles V, neveu de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1689.
- Bauer* 1904. *C. J. Bauer*: Ludwig Wilhelm, Markgraf von Baden „Der Türkenlouis“. Ein Lebensbild. Heidelberg, 1904.
- Bekk* 1883. *Dr. Adolf Bekk*: Unsere Helden. Lebensbilder für Heer und Volk. B. Die Vertheidiger Wiens in der Türkenkriegen 1529 und 1683. Salzburg, 1883.
- Bérenger* 2010a. *Jean Bérenger*: La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman. In: La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa. Ed. *Raffaella Gherardi*. Bologna, 2010. 21–38. o.
- Bérenger* 2010b. *Jean Bérenger*: La Hongrie des Habsbourg, Tome I de 1526 à 1790. Rennes, 2010.
- Buda* 1986. Buda expugnata 1686 Europa et Hungaria 1683–1718, A török kiűzésének európai levéltári forrásai. Szerk. *Bariska István – Haraszi György – Varga J. János*. Budapest, 1986.²
- Calmet* 1728. *Dom Augustin Calmet*: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine. Nancy, 1728.³
- Caboche* 1843. *Julien Caboche*: Panthéon de la jeunesse. Vie des enfants célèbres de tous les temps et de tous les pays. Paris, 1843.
- Chesnel* 1862. *Adolphe de Chesnel*: Encyclopédie militaire et maritime. Paris, 1862.²

- Coupé* 1786. *Jean-Marie-Louis Coupé*: Variétés littéraires. L'histoire soumise à l'opinion, ou Morceaux détachés d'histoire, tant ancienne que moderne, discutés & éclaircis. Paris, 1786.
- Diderot* 1765. *Denis Diderot – Jean le Rond d'Alembert*: Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences et arts et de métiers. I–X. k. Neuchâtel, 1765.
- Clausewitz* 2006. *General Carl von Clausewitz*: Vom Kriege. Köln, 2006.
- D'Aubenton* 1729. *P. d'Aubenton S. J.*: Oraison funebre de Tres-Haut Tres-Puissant et Tres-Excellent prince Charles V duc de Lorraine et de Bar, prononcée à Nancy, dans l'Eglise des Peres Cordeliers, où il est inhumé, le 20 avril 1700. Nancy, 1729.
- De la Brune* 1691. *Jean de la Brune*: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales. Garrel, Amsterdam, 1691.
- De Ponte* 1701. *Dom Miguel Gonzalva de Ponte*: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine destiné à son altesse royale Léopold I son digne successeur. Nancy, 1701.
- Du Poncet* 1700. *Jean-Nicolas Du Poncet*: Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V. Nancy, 1700.
- Dumont* 1729. *Jean Dumont*: Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie. La Haye, 1729.
- Eickhoff* 1988. *Ekkehard Eickhoff*: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. Stuttgart, 1988.
- Frémond – Bourgon* 1826. *E.-L. Frémond – Jean-Ignace-Joseph Bourgon*: Cours gradué de compositions françaises, comprenant des sujets de devoirs relatifs à tous les genres. Paris, 1826.
- Frescot* 1693. *Frescot*: Vita di Carlo Quinto duca di Lorena, e di Bar etc. Bologna, 1693.
- Frizon* 1725. *Nicolas Frizon*: Histoire abrégée de la vie d'Eléonore-Marie, archiduchesse d'Autriche. Nancy, 1725.
- Froese* 2005. *W. Froese*: Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit. Gernsbach, 2005.
- Gaber* 1986. *Stéphane Gaber*: Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien. Nancy, 1986.
- Gold* 1976. *Winfried Gold*: Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687. München, 1976.
- Jalabert* 2017. *Laurent Jalabert*: Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690). Metz, 2017.
- Jérôme* 1898. *Abbé Léon Jérôme*: L'église Notre-Dame de Bon-Secours à Nancy. Nancy, 1898.

- Journal 2017. *Journal des campagnes de Charles de Lorraine*. Éd. *Ferenc Tóth*. Paris, Honoré Champion, 2017.
- Karminski* 1883. *Fritz Karminski: Feldmarschall Franz von Taaffe im Kriegesjahre 1683*. Wien, 1883.
- Kövér* 2001. *Kövér Lajos: La réception de la Hongrie d'après Bruzen de la Martinière*. In: Mille ans de contacts Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours. Éd. *Marie Payet – Ferenc Tóth*. Szombathely, 2001. 205–212. o.
- Kramer* 1954. *Hans Kramer: Herzog Karl V. von Lothringen und Königinwitwe Eleonore in Tirol. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, LXII. (1954) 460–489. o.
- Lacombe* 1791. *Jacques Lacombe: Encyclopédie méthodique*. Paris, 1791.
- Mantran* 1989. *Histoire de l'Empire ottoman*. Éd. *Robert Mantran*. Paris, 1989.
- Martinière* 1768. *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique*. Éd. *Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière*. Paris, 1768.⁶
- Mauvillon* 1740. *Eléazar de Mauvillon: Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire*. Amsterdam, 1740.²
- Mollay* 1986. *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686*. Szerk. *Mollay Károly*. Budapest, 1986.
- Morel* 1866. *Abbé Charles Morel: Drapeaux de Notre-Dame de Bonsecours*. Nancy, 1866.
- Moréri* 1759. *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. Tom. I–X. Éd. *Louis Moréri*. Paris, 1759.
- Nicklas* 2011. *Thomas Nicklas: « Affirmer, nier, ou demeurer dans le doute. » Lothringens Geschichtsschreiber Dom Calmet in der historiographische Grauzone*. In: Glaubensformen zwischen Volk und Eliten. Frühneuzeitliche Praktiken und Diskurse zwischen Frankreich und dem Heiligen Römischen Reich. Hrsg. *Thomas Nicklas*. Halle–Wittenberg, 2011. 43–57. o.
- Nolano* 1699. *Gio Birlic Nolano: Historia della vita di Carlo V. Duca di Lorena et di Bar, Generalissimo delle truppe imperiali*. Venetia, 1699.
- Nouzille* 1988. *Jean Nouzille: Charles V de Lorraine, les Habsbourg et la guerre contre les Turcs de 1683 à 1687*. In: Les Habsbourg et la Lorraine, Actes du colloque international organisé par les Universités de Nancy II et Strasbourg III dans le cadre de l'UA 703 (Nancy II – CNRS) – 22, 23, 24 mai 1987. Éd. *Jean-Paul Bled – Eugène Faucher – René Taveneaux*. Nancy, 1988. 29–38. o.
- Ombre* 1694. *L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe*. Köln, 1694.

- Petiot* 2005. *Alain Petiot*: Les Lorrains et l'Empire. Dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche. Versailles, 2005.
- Petiot* 2015. *Alain Petiot*: La minorité du duc Léopold à Innsbruck (1690–1698). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 85–108. o.
- Polgár* 2014. *Polgár Balázs*: The First and the Second „Battle of Mohács” (AD 1526, 1687). *Archaeological Research and Perspectives. Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1. (2014) 197–213. o.
- Polgár* 2015. *Polgár Balázs*: Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
- Polgár* 2016. *Polgár Balázs*: Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 393–414. o.
- Polgár* 2019. *Polgár Balázs*: Csataéregészeti kutatás Harsány-hegynél. *Határtalan Régészet*, 2019. 4. sz. 62–64. o.
- Poupardière* 1791. *Charles Louis de Foucault de la Poupardière*: Histoire de Léopold Ier, duc de Lorraine et de Bar. Bruxelles, 1791.
- Prince Eugène* 1710. *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie*. Tom. 1–2. La Haye, 1710.
- Roy – Tóth* 2014. *Philippe Roy – Ferenc Tóth*: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683). Paris, 2014.
- Schwarzenberg* 2013. *Prince Ferdinand Schwarzenberg*: Journal de la Cour de Vienne (1686–1688). Éd. *Jean Bérenger*. Paris, 2013.
- Sommier* 1701. *Jean Claude Sommier*: Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V. Nancy, 1701.
- Stöller* 1933. *Ferdinand Stöller*: Neue Quellen zur Geschichte des Türkenjahres 1683. (Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Ergänzungsbd. XIII.) Wien, 1933.
- Sturminger* 1962. *Walter Sturminger*: Herzog Karl V. von Lothringen und Bar (1643–1690), *Studien der Wiener Katholischen Akademie*, 2. (1962) 185–208. o.
- Szita* 1987. Budától–Belgrádig. – Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Sajtó alá rendezte *Szita László*. Pécs, 1987.
- Schwencke* 1854. *Alexander Schwencke*: Geschichte der Hanoverschen Truppen in Griechenland 1685–1689. Hannover, 1854.

- Tolan* 2018. *John Tolan: Mahomet l'Européen. Histoire des représentations du Prophète en Occident*, Paris, 2018.
- Tóth* 2015a. *Ferenc Tóth: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. Histoire, Economie & Société*, 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.
- Tóth* 2015b. *Ferenc Tóth: Une source méconnue de l'histoire des Habsbourg: Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine*, In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 71–84. o.
- Tóth* 2017a. *Tóth Ferenc: V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában. A szentgotthárdi csata és a vasvári béke – Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár – Expansion ottomane – Coopération européenne*. Szerk. *Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs*. Budapest, 2017. 20–223. o.
- Tóth* 2017b. *Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 745–779. o.
- Tóth* 2019. *Tóth Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II.: Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához*. In: Több mint egy csata. Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. *Szóts Zoltán Oszkár – Fodor Pál – Varga Szabolcs*. Budapest, 2019. 445–462. o.
- Toussaint* 2018. *Olivier Toussaint: Les Lorrains et la fin de la maison ducale. Entre fidélité et nostalgie (1735–1749)*. Haroué, 2018.
- Varga J.* 1986. *Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában*. Budapest, 1986.
- Wentzcke* 1943. *Paul Wentzcke: Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*, Leipzig, 1943.
- Zedinger* 2008. *Renate Zedinger: Heurs et malheurs de la Maison de Lorraine à Innsbruck. Le Pays Lorrain*, juin 2008. 107–112. o.

RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA HHHStA LH	Österreiches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv, Wien
Karton 50.	Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689
Karton 51.	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (1683-89)
Karton 74.	Extrait des registres
BNF	Bibliothèque Nationale de France, Párizs, kéziratár
Ms. All. 100	Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687
BMN	Bibliothèque Municipale de Nancy, Nancy, kéziratár
MS 1845–1846 (1032–1033)	Vie de Charles 5 duc de Lorraine (par le père Hugo)
MS 825 (86)	Histoire de la vie de Charles V du père Hugo

Ferenc Tóth

THE REAL FACE OF THE “SECOND BATTLE OF MOHÁCS”

The Battle of Harsány Mountain Based on an Unknown Source of the Bibliothèque Nationale de France of Paris

(Abstract)

The year of the anti-Ottoman campaign, 1687, was one of the most important and most eventful year during the reconquering war against the Turkish, and one of its greatest successes was the Battle of Harsány Mountain or Second Battle of Mohács on 12th August. The allied troops led by Prince Charles V of Lorraine and Maximilian II Emanuel, Elector of Bavaria vanquished the Ottoman troops of Grand Vizier Sari Suleiman. This triumphant battle made it possible that the allied troops gloriously march in the area of the Principality of Transylvania, extending the control of Christian troops to the majority of the used-to-be territory of the Kingdom of Hungary.

Several historians, archaeologists and art historians have already researched the history of the battle, and many of them highlighted the most important sources and archaeological findings. The main sources about military operations and political issues are being preserved in institutions located in several different countries. The personal notes and diaries of military leaders playing a serious role in the war are very important sources of military history. The present research paper would like to introduce the changes of the image of the Battle of Harsány Mountain with the help of a recently discovered source, the autograph diary of Prince Charles V of Lorraine preserved in the Bibliothèque Nationale de France, Paris and other control sources, mainly a compiled collection of military diaries that sum up the campaigns of the Prince. Finally, we would like to explain the genesis and spread of a historical myth with examples, placing this important event in a broader historical perspective.

Ferenc Tóth

DAS WAHRE GESICHT DER „ZWEITEN SCHLACHT BEI MOHÁCS“

Die Schlacht am Berg Harsány im Jahr 1687 aufgrund einer unbekanntenen Quelle
der Bibliothèque Nationale de France in Paris

(Resümee)

Das Jahr des Feldzugs von 1687 war eine der wichtigsten und ereignisreichsten Abschnitte des Rückeroberungskriegs gegen die Türken, und die Schlacht am Berg Harsány – auch Schlacht bei Nagyharsány oder „zweite Schlacht bei Mohács“ – am 12. August war dabei einer der größten Erfolge. In der Schlacht errangen die von Herzog Karl V. von Lothringen und Maximilian II. Emanuel, Kurfürst von Bayern, angeführten kaiserlichen Truppen einen entscheidenden Sieg über die von Großwesir Sarı Süleyman Pascha angeführte osmanische Armee, die sich in Überzahl befand. Diese siegreiche Schlacht ermöglichte den kaiserlichen Truppen den Einmarsch auf das Gebiet des Fürstentums Siebenbürgen. Dadurch wurde die Kontrolle der christlichen Truppen auf den überwiegenden Teil des Gebiets des einstigen Königreichs Ungarn ausgeweitet.

Die Geschichte der Schlacht wurde bereits von mehreren Personen – Historikern, Archäologen und Kunsthistorikern gleichermaßen – erforscht, die auch auf die wichtigsten Quellen und archäologischen Funde im Zusammenhang mit dem Ereignis aufmerksam machten. Die Hauptquellen bezüglich der Militäroperationen und der politischen Fragen werden in Institutionen in verschiedenen Ländern aufbewahrt. Besondere Bedeutung haben von den militärgeschichtlichen Quellen die persönlichen Aufzeichnungen und Tagebücher der eine entscheidende Rolle spielenden Feldherren. Die vorliegende Studie möchte mit Hilfe einer unlängst entdeckten Quelle – dem autografen Tagebuch von Herzog Karl V. von Lothringen aus dem Jahr 1687, das sich im Handschriftenarchiv der Bibliothèque Nationale de France in Paris befindet, und mit Hilfe sonstiger Kontrollquellen – in erster Linie der kompilierten handschriftlichen Kriegstagebuchsammlung des Herzogs, die die Geschichte seiner Feldzüge zusammenfasst – die Veränderung des historischen Bilds von der Schlacht auf dem Berg Harsány vorstellen. Schließlich versuchen wir mit Beispielen die Entstehung und Verbreitung eines historischen Mythos vorzustellen, der dieses wichtige Ereignis in eine weitere historische Perspektive setzt.

Ferenc Tóth

LE VRAI VISAGE DE LA « SECONDE BATAILLE DE MOHACS »

La bataille du Mont Harsány de 1687 selon une source jusque-là inconnue
de la Bibliothèque Nationale de France

(Résumé)

1687 fut l'une des années les plus importantes et les plus riches en événements de la guerre de reconquête contre les Turcs. Le 12 août, dans la bataille du Mont Harsány, dite aussi bataille de Nagyharsány ou « seconde bataille de Mohács », les troupes alliées conduites par le duc Charles V de Lorraine et Maximilien II Emmanuel, électeur de

Bavière remportèrent une victoire décisive sur l'armée ottomane, pourtant supérieure en nombre, commandée par le grand vizir Sari Süleyman Pacha. Cette bataille victorieuse a permis aux troupes alliées d'entrer glorieusement dans la Principauté de Transylvanie et d'étendre le contrôle des troupes chrétiennes à la grande partie du territoire du Royaume de Hongrie d'antan.

L'histoire de la bataille a déjà fait l'objet de plusieurs recherches menées par des historiens, archéologues ou historiens de l'art qui ont attiré l'attention sur les sources et les découvertes archéologiques importantes liées à l'événement. Les sources principales relatives aux opérations militaires et aux questions politiques sont conservées dans des institutions de différents pays. Les journaux et les notes personnelles des chefs militaires ayant joué un rôle décisif sont considérés comme des sources d'histoire militaire particulièrement importantes. Cette étude se propose de présenter l'évolution de l'image historique de la bataille du Mont Harsány sur la base d'une source récemment découverte dans la collection de manuscrits de la Bibliothèque Nationale de France, le journal autographe de 1687 du duc Charles V de Lorraine et d'autres sources de contrôle, en particulier la collection de journaux de campagnes compilés en manuscrit qui résume l'histoire des campagnes du duc. Enfin, nous tenterons d'illustrer avec des exemples la naissance et la propagation d'un mythe historique, ce qui place cet événement important dans une perspective historique plus large.

Ференц Тот

НАСТОЯЩЕЕ ЛИЦО «ВТОРОЙ БИТВЫ ПРИ МОХАЧЕ»

Сражение у горы Харшань в 1687-ом году на основе неизвестного источника
Национальной библиотеки Франции в Париже

(Резюме)

Год военного похода в 1687-ом году был одним из наиболее важных и богатых событиями периодов войны отвоевания захваченной территории от турков, одним из величайших успехов которой была так называемая «вторая битва у Мохач», также известная по другому названию как надьхаршаньская битва, происходившая у горы Харшань 12-ого августа. В этом сражении союзные армии под предводительством герцога Карла V. Лотарингского и избирательным князем баварского княжества курфюрстом II. Микша Эмануэль одержали решающую победу над численно превосходящей османской армией во главе с великим визирем пашой Сари Сулейманом. Эта победоносная битва позволила войскам союзников совершить доблестное вторжение на территорию Княжества Трансильвании, тем самым распространив контроль над христианскими войсками на подавляющее большинство территорий бывшего Венгерского Королевства.

История битвы уже была исследована в одинаковой мере многими историками, археологами и искусствоведами, которые привлекли внимание к основным источникам и археологическим находкам, связанным с этим событием. Главные источники, связанные с военными операциями и политическими вопросами, хранятся в учреждениях разных стран. Среди военноисторических источников особо важное значение имеют личные записи и дневники военачальников, играющие решаю-

щую роль. Данное исследование представляет с помощью недавно обнаруженного источника, рукописного автограф-дневника герцога Карла V. Лотарингского 1687-ого года, находившегося в парижском Рукописном Архиве Национальной библиотеки Франции, а также и других контрольных источников – в первую очередь сборную составленную коллекцию рукописных военных журналов, дневников, сборников, обобщающих историю военных походов герцога – изменение созданной исторической картины сражения у горы Харшань. В заключении мы пытаемся проиллюстрировать на примерах возникновение и распространение исторического мифа, который помещает это важное событие в более широкую историческую перспективу.